

Майкл Ондатже

Англійський пацієнт

Переможець Букерівської премії

Клуб сімейного дозвілля

Майкл Ондатже
Англійський пацієнт

© Michael Ondaatje, 1992
© Hemiro Ltd, видання українською мовою, 2016
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», переклад та художнє оформлення, 2016

Англійський пацієнт

На згадку про Скіпа і Мері Дікінсон

Присвячую Квінтінові і Ґріффіну

Щиро дякую Луїзі Денніс

Більшість із вас, я певен, пам'ятають трагічні обставини смерті Джеффрі Кліфтона. Там, на плато Гільф-ель-Кебір, під час пустельної експедиції, котра вирушила на пошуки загадкового оазису Зерзура, у 1939 році зникла також і його дружина, Кетрін Кліфтон.

Перш ніж розпочати лекцію, я мушу висловити глибоке співчуття з приводу цих трагічних подій.

Лекція цього вечора...

Витяг із протоколу засідання Географічного товариства листопаді 194- року в Лондоні

Вілла

Дівчина, котра працювала в садку, випросталася й подивилася вдалечінь. Було відчуття, що погода от-от зміниться. Черговий порив вітру сповнив повітря розмаїттям звуків, і високі кипариси неспокійно захиталися. Вона повернулася та попрямувала до будинку, а коли вже занесла ногу над пристінком, відчула на оголених руках краплі дощу. Перетнула лоджію і стрімко увійшла до помешкання.

У кухні вона не зупинилася, а рушила далі. Збігла захованими в темряві сходами до довгого коридору, де крізь відчинені двері на підлогу падав клин світла.

Зайшла до кімнати з іншим садом – повним дерев, намальованих на стінах і стелі. Там на ліжку лежав чоловік, підставлений легкому вітрові, і, коли дівчина увійшла, він повільно повернув до неї обличчя.

Кожні чотири дні вона миє його обгоріле тіло, починаючи з понищених стоп. Притримує мокру серветку трохи вище від щиколоток, вичавлює з неї воду, піднімає голову, коли він бурмоче, спостерігає посмішку. Найстрашніші опіки були над гомілками. Пурпурові. Аж до кісток.

Вона доглядає його вже кілька місяців і добре вивчила тіло, спокійний пеніс, схожий на морського коника, вузькі пружні стегна. Тіло Христа, думалося їй. Він її зневірений святий. Лежить на спині без жодної подушки, вдивляється в намальоване на стелі листя, в запону з гілок під синім небом.

Вона щедро ллє знеболювальний лосьйон «Каламін» просто на груди, де менше опіків, де можна торкнутися. Їй так подобається впадинка під останнім ребром, це урвище зі шкіри. Дівчина дотягується до плеча, дмухає на шию, і він бурмоче.

– Що? – запитує, виринаючи з глибин зосередженості.

Чоловік повертає понівечене обличчя із сірими очима. Медсестра лізе рукою до кишені. Вона знімає зубами шкірку зі сливи, відділяє кісточку й кладе м'яку фруктову плоть чоловікові до рота.

Він знову щось шепоче, змушуючи щемке сердце юної сестри залишатися поруч із ним, хоч би де була його свідомість, супроводжувати до бездонних глибин пам'яті, куди він занурюється щораз глибше і борсається серед спогадів про кілька останніх місяців перед тим, як померти для цілого світу.

Часом чоловік розповідає свої історії, його пам'ять шугає в різних площинах, наче яструб, вишукуючи нові деталі. Він прокидається в оповитій намальованою зеленню альтанці, оточений розсипом цвіту й руками величавих дерев. Це нагадує йому пікніки і жінку, що цілувала ті частини його тіла, котрі нині обпечені до кольору баклажана.

– Я тижнями тинявся пустелею, забуваючи навіть підвести очі й подивитися на Місяць, – оповідає він, – як одружений чоловік, котрий може кілька днів не вдивлятися в обличчя дружини. У цьому немає байдужості, тільки надмірна заклопотаність.

Чоловікові очі застигають на обличчі молодої жінки. Якщо вона відхилить голову, погляд його не зміниться, просто ковзне повз неї й наштовхнеться на стіну. Медсестра нахиляється ближче.

– Як ви обгоріли?

Пізнє пообіддя. Його руки граються з простирадлом, пестять тканину зворотнім боком долоні.

– Мій літак загорівся й упав у пустелі. Люди знайшли мене, змайстрували щось схоже на човен із палиць і потягли крізь піски. Ми були у Єгипетському піщаному морі, раз у раз перетинали висохлі русла. Кочівники, ти чула колись про них? Бедуїни. Коли я впав, навіть пісок зайнявся. Люди побачили, як я вийшов із цього полум'я оголеним. Вогонь пожирав шкіряний шолом. Вони прив'язали до мене шини, зробили каркасні ноші й побігли. Тільки й чутно було їхні глухі кроки. Я зруйнував пустельний супокій.

Бедуїни знали, що таке палаючий літак. З 1939 року чимало їх впало на них із неба. Вони виготовляли деякі металеві інструменти й кухонне начиння з понівечених літаків і цистерн. Це був час, коли війна велася в небі. Кочівники навчилися розпізнавати звук підбитого літака і могли безпомилково дістатися до його уламків. Невеличкий гвинтик із кабіни перетворювався на коштовність. Я, мабуть, перший, хто вийшов до них з палаючої машини. Чоловік, на чиїй голові розквітло полум'я. Вони не знали мого імені. Я не знав, якого вони роду-племені.

– Хто ви?

– Не знаю. Ти вже питала мене.

– Ви називали себе англійцем.

Він ніколи не втомлювався достатньо сильно й довго не міг заснути. Дівчина читала йому всі книжки, котрі зуміла знайти в бібліотеці поверхом нижче. Свічки миготіли і кидали тіні на сторінки та на її обличчя, на дерева й алеї, ці настінні прикраси залишалися о такій порі майже невидимими. Він дослухався до її слів, всотував їх, наче воду.

Якщо ставало зимно, вона обережно підходила до ліжка і лягала поруч. Мусила бути дуже обережною – навіть доторк тонкого зап'ястя завдавав йому нестерпного болю.

Іноді вже було далеко за північ, а він все лежав, широко розплющивши очі, та вдивлявся в темряву.

Чоловік впізнавав запах оазису, навіть не бачивши його. Вологе повітря. Шурхіт пальм. Бряцання кінської збруї. Гупають олов'яні бляшанки, і цей низький звук шепоче, що вони повні води.

Бедуїни змочили олією великі шматки м'якої тканини і вкрили його. Наче миром помазали.

Він відчував присутність мовчазного чоловіка, котрий увесь час був біля нього, вдихав аромат його дихання, коли той схилявся над ним що двадцять чотири години в сутінках, оглядав у темряві його шкіру.

Без тканини він знову почувався оголеним чоловіком, котрий вийшов із палаючого літака. Люди накрили його сірою повстю. Який благородний народ знайшов його, дивувався він. У якій країні виріс цей м'який інжир, плоди якого поруч із ним розжовував, а потім вкладав йому до рота якийсь чоловік. Спливав час в оточенні кочівників, а він не міг згадати, звідки прийшов до них. Знав лише одне – він був ворогом, збитим з небес.

Пізніше, у шпиталі в Пізі, йому здавалося, що кожної ночі до нього приходила знайома постать, жувала інжир і вкладала йому до уст соковиту м'якоть.

Ті ночі були моторошними й безбарвними. Ані звуку, ані наспіву. Коли він прокидався, бедуїни припиняли розмови. Він лежав на вівтарі гамаку та марнославно уявляв собі, як сотні кочівників доглядають його, проте їх було лише двоє, тих, хто знайшов його, хто зірвав з нього чудернацький, охоплений схожим на розгалужені роги вогнем головний убір. Цих двох він упізнавав за присмаком слини, котру жадібно ковтав разом з інжиром, за звуком, з яким бігли пустелею їхні ноги.

Вона сиділа й читала книжку під мерехтливим світлом. Поглядала зрідка в коридор вілли, котра слугувала військовим шпиталем, і дівчина жила тут разом з іншими медсестрами, аж поки їх усіх помалу не перевели деінде, фронт рухався на північ, війна майже скінчилася.

У житті медсестри настав період, коли книги сприймалися як єдиний вихід із самотньої келії. Вони займали вже половину її світу. Вночі вона сиділа, схилена над тумбочкою, і читала про маленького індійського хлопчика, котрий вчився запам'ятовувати різноманітні коштовності та інші дрібнички на таці, мотався від учителя до вчителя, всотував їхні знання: хтось навчив його різних говірок, хтось – як правильно запам'ятовувати, а хтось – як не піддатися гіпнозу[1].

Книжка лежала на її колінах. Раптом дівчина збагнула, що вже понад п'ять хвилин пильно роздивляється вкритий порами папір і загнутий кутик сімнадцятої сторінки, наче хтось залишив знак. Торкнулася рукою шкіряної палітурки. Щось стрімко зблиснуло в її спогадах, ніби мишка пробігла горищем чи нічний метелик вдарився об скло. Дівчина знову зиркнула в коридор, хоча й знала, що на віллі Сан-Джироламо, крім неї й англійського пацієнта, не залишилося жодної живої душі. Медсестрі вдавалося виростити у розбомбленому садку за будинком досить овочів, щоб вони могли вижити, до того ж час від часу з міста навідувався чоловік і вона вимінювала мило, простирадла та різну всячину, котра залишилася у шпиталі, на важливіші речі. Дрібку квасолі, шматок м'яса. Він навіть залишив їй дві пляшки вина, і тепер щовечора, після того як дівчина лягала поруч із пацієнтом і той врешті-решт засинав, вона церемоніально наповнювала собі невеличку мензурку й відносила пляшку на нічний столик за причиненими на три чверті дверима, а потім сьорбала вино маленькими ковточками, гортаючи одну зі своїх книжок.

Англієць часом пильно дослухався, а іноді – ні, тому потім йому здавалося, що книжки сповнені прогалин, наче ділянки дороги, понищені штормом, подекуди не вистачало якихось епізодів, ніби сарана погризла шматок гобелену чи пошкоджений бомбардуванням тиньок несподівано відвалився вночі від фрески.

Вілла, на якій вони зараз мешкали, виглядала приблизно так само. Через завали до деяких кімнат неможливо було увійти. Бомба залишила кратер у бібліотечній стіні, крізь нього сочилися дощ і місячне сяйво, а крісло в кутку тепер постійно було мокрим як хлющ.

Дівчину не турбувала занепокоєність англійця пробілами в сюжеті. Вона не переказувала йому розділи, котрих бракувало, а просто розгортала книжку й виголошувала «сторінка дев'яносто шість» чи «сторінка сто одинадцять». От і вся довідка. Медсестра брала чоловікові руки, підносила до обличчя і вдихала запах хвороби.

– Твої руки загрубіли, – сказав він якось.

– Це все через порпання в землі, бур'яни та будяки.

– Будь обережна. Я попереджав, що це небезпечно.

– Знаю.

Потім вона поверталася до книжки.

Це батько навчив її визначати стан здоров'я за запахом рук. Чи собачих лап. Щоразу залишаючись удома наодинці з собакою, він вдихав аромат подушечок на її лапах. «Це, – казав він, наче насолоджуючись гарним бренді, – найкращий на світі аромат! Вишуканий букет! Відголоски мандрів!» Дівчина вдавала огиду, але собачі лапи дійсно були дивом: вони ніколи не тхнули брудом. «Це собор! – вигукував татко. – Такий-то садок, потім поле з високими травами, прогулянка крізь цикламени – скарбниця підказок про всі шляхи, якими сьогодні бігала тварина».

На горищі знову шугнуло щось, схоже на мишку, і дівчина вкотре підвела погляд від книжки.

Вони разом звільнили чоловікове обличчя від трав'яної маски. Сьогодні було затемнення. Вони чекали на нього. Де ж він? Що це за цивілізація із вмінням передбачати погоду й затемнення? Ель-Ахмар чи, як його ще називають, Ель-Аб'яд[2]; то люди мусять належати до одного з північно-західних пустельних племен. Вони змогли знайти людину, що падала з неба, вкрили її обличчя маскою із зілля, назбираного в оазисі й зв'язаного докупи. Зараз трава огортала чоловіка. Улюбленою його місциною на землі були трав'яні луки К'ю[3], де кольори буяли такою ніжністю та розмаїттям, наче пагорби, на яких ростуть різнобарвні ясени.

Під час затемнення він пильно вдивлявся в навколишній пейзаж у слабкому світлі. Люди навчили його, як підіймати руки і вбирати в себе сили Всесвіту, так само як пустеля увібрала в себе безліч літаків. Вони продовжували нести його в паланкіні з гілок і повсті. Чоловік побачив, як зграйка фламінго перетинає поле його зору в напівтемряві від прикритого Місяцем Сонця.

Його шкіри повсякчас торкалися цілющі суміші чи темрява. Якось уночі він почув високо в небі щось на кшталт лагідного співу

дзвіночків на вітрі, та згодом запала тиша, і він заснув, спраглий цього звуку, схожого на сповільнене тьохкання птаха, можливо фламінго, чи скавчання маленького фенека[4], котрого ніс у напівзашитій кишені свого бурнуса[5] один із чоловіків.

Наступного дня чоловік лежав загорнений у свіжу тканину, аж раптом звідкись долинули різкі кришталеві звуки. Здавалося, сама темрява народжувала їх. Коли надійшли сутінки, його тіло знову розгорнули і пацієнт побачив, як до нього наближається стіл із чоловічою головою, а за хвилинку зрозумів, що це бедуїн з велетенським ярмом на шиї з прив'язаними до нього сотнями маленьких пляшечок, кожна – ниткою чи дротом різної довжини. Тіло, заховане в цій скляній сфері, рухалося так, наче стало її частиною.

Фігура ніби зійшла із зображень тих архангелів, яких він перемальовував іще школярем і ніяк не міг зрозуміти, як звичайне тіло здатне вмістити усі м'язи, необхідні для керування крильми. Кочівник рухався повільно й розважливо, хода його була настільки плавною, що пляшечки майже не розхитувалися. Архангел змахував скляним крилом і діставав потрібне зілля, насичене сонячним промінням, наче мазь спеціально нагрівалася, щоб оберігати його рани. Позаду цілителя мерехтіло світло – відтінки синього та інших кольорів тремтіли в серпанку й танцювали на піску. Усе це здавалося дивом – слабкий скляний передзвін, надмір кольорів, чоловік наближався, наче волхв із дарами та обличчям, схожим на гладенький і темний рушничний приклад.

Поверхня скла була шорсткою, бо оброблялася піском, як у часи давно зниклої цивілізації. Кожна пляшечка заткнута малесеньким корком, і цілитель витягав його зубами, тримаючи в роті кілька таких затичок, змішував вміст різних ємностей. Він постояв над розпростертим обпаленим тілом зі своїми крильми, встромив глибоко в пісок дві палиці й відійшов від свого шестифутового ярма, котре балансувало тепер на милицях, зроблених із двох патиків.

Бедуїн залишив свою «крамницю». Він клячав біля постраждалого пілота, клав холодні руки йому на шию й сидів так якийсь час.

На караванному шляху між Північним Суданом і Ґізою, котрий називали Сорокаденною дорогою, його знав кожен. Цілитель зустрічав каравани, торгував спеціями та напоями й мандрував між оазами. Він пробирався крізь піщані бурі, загорнутий у свій дивакуватий скляний плащ, із маленькими корками у вухах, і сам собі здавався своєю ж посудиною, цей крамар-цілитель, цей повелитель олій, парфумів і дивовижних панацей, цей хреститель. Він просто заходив до табору й прямував із завісою слоїків до того, хто потребував ліків.

Кочівник сів і нахилився над обгорілим чоловіком. Потім з'єднав шкіряні човники стоп, трохи відхилився й витягнув потрібні пляшечки, навіть не глянувши на них. Повітря повнилося ароматами, коли він відкорковував слоїки. Запахло морем. Іржею. Квітами індиго. Чорнилом. Річковим намулом-калиною-формальдегідом-парафіном-ефіром. Повітря хаотично засмикалося. Ген-ген заревли верблюди, мабуть, вловили пахощі. Цілитель втер у грудну клітину пілота чорно-зелену пасту. Це була товчена павичева кістка, він виміняв її в одному з арабських поселень десь західніше чи південніше, бо знав, що це найкращий лік проти опіків.

Двері між кухнею й зруйнованою капличкою ведуть до овальної бібліотеки. Усередині все здається безпечним, якщо не зважати на велетенську дірку між портретами на дальній стіні – два місяці тому тут стріляли з мінометів. Приміщення призвичаїлося до своєї рани, звикло до витівок природи, вечірніх зірок і пташиного співу. Окрім височенних книжкових полиць тут є канапа, піаніно, накрите сірою тканиною, і навіть голова ведмедя – єдине, що залишилося від опудала. Полиці біля пошкодженої стіни покривилися від дощу, та й книжки набрали води і поважчали вдвічі. Іноді тут з'являлася блискавка, перекреслювала собою килим і піаніно, знову й знову.

У дальньому боці кімнати були колись французькі вікна, але їх давно забили дошками. Якби вони відчинялися, дівчина могла б просто з бібліотеки потрапити до лоджії, а потім спуститися тридцятьма шістьма покаяльними сходинками повз капличку й попрямувати туди, де колись були старовинні луки, а тепер – земля, випалена вибухами фосфорних бомб. Німецька армія, покидаючи будинки, мінувала їх, тож у більшості кімнат, котрі не були вкрай необхідними, як оця, люди задля спокою позабивали двері.

Дівчина знала, яка небезпека чатувала на неї, поки вона прослизала до кімнати в надвечірніх сутінках. Раптово зупинилася, усвідомивши, що, ймовірно, її ваги на дерев'яній підлозі досить для активації будь-яких механізмів. Її ноги в пилюці. Єдине слабке світло просочувалося крізь зазубрену дірку від мінометного обстрілу, котра сліпим оком витріщалася в небеса.

Медсестра витягла «Останнього з могікан», з тріском відірвавши його від суцільної купи зліплених вологою книжок, її навіть у напівтемряві зачаровували аквамаринове небо, озеро та індіанець на передньому плані обкладинки. А потім, ніби в кімнаті був той, кого не варто турбувати, дівчина тихо позадкувала в зворотньому напрямку, стаючи на власні сліди, щоби вберегтися від вибухівки, але начебто граючись, і коли б хтось зазирнув досередини, подумав би, що вона увійшла сюди, а потім її матеріальна оболонка дивним чином зникла. Вона зачинила двері й повернула на місце попереджувальну пломбу.

Згодом вона сіла в алькові біля вікна в кімнаті англійського пацієнта, де з одного боку від неї простяглися розмальовані стіни, з другого – справжня долина. Дівчина розгорнула книжку. Сторінки склеїлися докупи, заклякли тугим жмутом. Медсестра почувалася Робінзоном Крузо, який знайшов затонулий фоліант, викинутий хвилею на берег і добряче висушений сонцем. «Оповідь про 1757 рік». Ілюстрації Н. К. Ваєта[6]. Як у всіх найкращих книжках, тут була важлива сторінка зі списком ілюстрацій і рядок тексту до кожної з них.

Дівчина поринула в оповідання, заздалегідь знаючи, що ось-ось з'явиться відчуття занурення в чуже життя, яке простяглося на ділянку довжиною в двадцять років, її тіло наповниться реченнями та миттєвостями, поважчає, наче голова, в якій причаїлися забуті сни.

Війська понад місяць облягали гірське італійське містечко, котре стояло на варті північно-західного шляху, загороджувальний вогонь сфокусувався на захованих серед яблуневих і сливових садів чоловічому монастирі та двох віллах. На одній із них, віллі Медічі, мешкали генерали. Трохи далі була вілла Сан-Джироламо – колишній жіночий монастир, чиї фортецеподібні стіни з бійницями стали останньою схованкою для німецької армії. Тут розмістилася сотня військових. Коли містечко на пагорбах почало розриватися від пострілів на шматки, наче кораблі під час морського бою, солдати рушили з казарменних наметів, встановлених у саду, до вже й так переповнених спалень старого монастиря. Вибухи зруйнували не лише частину каплички, а й горішній поверх вілли. Коли будинок нарешті перейшов до союзників і вони влаштували тут шпиталь, сходи на третій поверх запломбували, хоча деяким частинам комина й даху вдалося пережити ті моторошні події.

Медсестра та її англійський пацієнт наполягли на тому, щоб залишитися тут, коли усіх інших евакуювали до безпечніших південних територій. Увесь цей час вони страшенно мерзли, бо будинок було знеструмлено. У деяких кімнатах з боку долини бракувало стін. Вона відчиняла двері до них і бачила тільки вкриті листям, просяклі вологою ліжка, котрі змерзло щулилися в кутку. Інші ж двері відчинялися просто на вулицю. Кімнати перетворилися на відкриті пташники.

Вогонь пожер нижні східці ще до того, як солдати пішли геть. Вона принесла з бібліотеки двадцять книжок, прибила їх до залишків дерева і відновила таким чином дві сходинки. Більшість стільців вона спалила, щоб зігрітися. Залишилося ще крісло в бібліотеці,

проте воно завжди було мокре, всотувало в себе всю ту воду нічних злив, котра потрапляла до кімнати крізь дірку від мінометного обстрілу. У квітні 1945-го вогню уникло тільки те, що було мокрим. Залишилося кілька ліжок. Втім, медсестра полюбляла кочувати кімнатами разом з матрацом чи підвісним ліжком, деколи ночувала в кімнаті англійського пацієнта, деколи – у коридорі, залежно від температури, освітлення чи вітру. Зранку вона скручувала свій матрац і перев'язувала шворкою. Тепер потеплішало, тож дівчина змогла відчинити більше кімнат, провітрити темні закапелки, дозволити сонячному світлу висушити усю вологу. Часом відчиняла двері й спала в кімнатах, котрі не мали стін. Лягала на солом'яний матрац на краю кімнати і, якщо просиналася від грому чи блискавки, дивилася, як мерехтять зорі й повзуть кудись хмари. Їй було двадцять, і в такі моменти дівчині вдавалося залишатися безрозсудною й безтурботною, відкидати своє занепокоєння замінованою бібліотекою чи громом, який змушував здригатися вночі. Постійне переховування в темних холодних місцях впродовж кількох останніх місяців виснажило її. Вона заходила до засмальцьованих солдатами кімнат, до залів, чиє умеблювання згоріло разом із ними. Прибирала листя, відмивала лайно та сечу, відшкрібала обвуглені столи. Дівчина жила, ніби волоцюга, а трохи далі королем спочивав на ліжку англійський пацієнт.

Ззовні це місце здавалося пусткою. Відкриті сходи щезали в повітрі, їхні бильця звисали. Доводилося харчуватися грубою їжею, але так було безпечніше. Остерігаючись бандитів, які знищували все на своєму шляху, вони запалювали свічки вночі лише за необхідності. Їх рятував той простий факт, що вілла здавалася зруйнованою. Але дівчина почувалася тут захищеною, наполовину дорослою й наполовину дитиною. Переживши лихоліття війни, вона встановила для себе кілька простих правил. Більше ніхто не змусить її служити на благо цілого людства. Вона доглядатиме тільки обпеченого пацієнта. Вона читатиме йому, митиме його й даватиме йому щоденну дозу морфію – вона пов'язана тільки з ним.

Дівчина працювала на городі й у саду. Принесла зі зруйнованої каплички розп'яття заввишки шість футів[7] і спробувала зробити опудало, щоби вберегти від птахів грядки, почепивши на нього порожні бляшанки від сардин, які брязкотіли і калатали від кожного подмуху вітру. Кам'яна доріжка привела медсестру до освітленої свічкою келії, де вона зберігала акуратно запаковану валізу з кількома листами, деяким одягом і металевою коробкою, повною медичних інструментів. Дівчина прибрала невеликий шматочок вілли й усе це зможе спалити, якщо тільки схоче.

Вона запалює в темряві сірник і підносить до ґноту. Світло тягнеться до її плечей. Дівчина вклякає. Охоплює себе руками й мовчки вдихає запах сірки. Уявляє, як разом із ним вдихає світло.

Відійшовши назад на кілька кроків, малює крейдою на дерев'яній підлозі білий прямокутник. Рухається далі й малює ще кілька прямокутників – вони утворюють вежу, – один, потім два, знову один, спирається лівою рукою на підлогу й зосереджено нахиляє голову. Задкує від світла далі й далі. Врешті сідає на п'яти й сидить нерухомо.

Вона ховає крейду до кишені. Встає, підтягує спідницю і зав'язує її довкола талії. З іншої кишені виймає шматочок металу й кидає його перед собою так, що той падає за найвіддаленішим прямокутником.

Вона стрибає уперед, ноги гучно ляскають по підлозі, тінь позаду неї скручується і зникає в далечі коридору. Медсестра рухається дуже швидко, тенісні черевики ковзають цифрами, вписаними до кожного прямокутника, ось одна нога приземляється, потім дві, знову одна – і так до останньої фігури.

Дівчина нахиляється і підіймає шматочок металу, застигає на хвилинку нерухомо, спідниця досі підв'язана вище стегон, руки вільно звисають, дихання пришвидшене. Набирає в груди більше повітря і задмухує свічку.

Тепер вона в цілковитій темряві. Тільки запах диму.

Медсестра підстрибує й розвертається в повітрі, дивиться в інший бік і продовжує стрибати, ще лютіше рухаючись темним коридором, ляскають і гепають підошви черевиків, наступаючи на цифри, приземляються на прямокутники, яких вона не бачить, але знає, що вони там є, – а звуки ці відлунюють у темних коридорах і ширяться безлюдними закапелками італійської вілли аж до Місяця, аж до стрімчаків у лощині, котра півколом оточила будинок.

Іноді вночі обпалений чоловік відчуває слабке дрижання будівлі. Він підлаштовує свій слуховий апарат і виокремлює якесь незрозуміле гупання, проте так і не може збагнути, що це і де відбувається.

Медсестра бере з тумбочки біля його ліжка зшиток. Це книжка, винесена ним із вогню, – «Історія» Геродота, де між аркушами вклеєні сторінки інших книжок, вирізані ним, чи записані від руки між її рядків його власні спостереження, і тепер усі ці слова гойдаються в колисці Геродотового тексту.

Дівчина читає дрібний закарючкуватий почерк.

На півдні Мароко лютує смерч, який названо фелахами[8] *аджедж* і від якого захищаються ножами. А ще є *афріко*, котрий колись долітав аж до Рима. В Югославії восени шаленіє *аїм*. *Аріфі*, охрещений також *вітром спраги*, облизує шкіру вогняними язиками. Усе це постійні вітри, котрі існують і нині.

Є також і інші, сезонні вітри, зі змінним напрямком, які здатні збити з ніг коня, пожбурити на землю вершника, а тоді помчати геть, закрутившись проти годинникової стрілки. *Біст роз* налітає на Афганістан і сатаніє там протягом ста сімдесяти днів, випалюючи дощенту села. Туніський *гіблі*, котрий у Європі називають *сироко*, здіймається, і кружляє, і кружляє, і кружляє, викликаючи людське божевілля. Суданська піщана буря – *хабуб* – одягається в яскраво-жовті стіни тисячі метрів заввишки й супроводжується дощем.

Харматан дме з Атлантики й зрідка може втопитися в її водах. *Імбат* – це морський бриз у Північній Африці. Деякі вітри – просто небесне зітхання. Нічні пилові бурі, котрі несуть холоди. *Хамсин* – піщаний вітер із Єгипту – казиться з березня до травня, названий від арабського слова зі значенням «п'ятдесят», бо розквітає упродовж п'ятдесяти днів, – дев'ята кара Єгипту. Вітер дату надлітає з Гібралтару й приносить із собою свіжість і пахощі.

Існує ще _____ – таємний пустельний вітер, чиє ім'я король наказав забути, бо той забрав життя його сина.

І *нафліат* – сильний поривчастий вітер з Аравії. *Меццар-іфоулоусен* – жорстокий і холодний південно-східний смерч, який бербери називають «общипувач пір'я». *Бесхабар* з'являється з південно-східного Кавказу, «чорний вітер», який висушує все довкола. Турецький *Саміель* – «отруту і вітер» – люди навчилися використовувати в битвах. Та й чимало інших «отруйних вітрів» – *самум* у Північній Африці чи *солано*, що зриває й несе пелюстки квітів, крутить і кидає їх, аж памороки в голові.

Інші, окремі вітри.

Шалено шугають землею, ніби повені. Здирають фарби, видирають із землі телефонні стовпи, жбурляють каміння й відривають пам'ятникам голови. *Харматан* дме в Сахарі, несе червоний пил, гарячий, наче відкритий вогонь, дрібний, мов борошно. Ця пилюка забиває затвори гвинтівок. Моряки називають його «море темряви». Червоні пилові тумани із Сахари долітають аж до Корнуолу й Девону, періщать дощами й перетворюються на багнюку, а люди думають, що з неба ллється кров. «У 1901 році в Португалії й Іспанії повідомляли про криваві дощі».

Повітря наповнене мільйонами тон пилу, земля – мільйонами кубометрів повітря, а в її надрах ховається більше істот (черв'яків, жуків, підземних створінь), ніж на поверхні. Геродот свідчить, як *самум* поглинув кілька армій і ніхто їх більше не бачив. Один народ так «розгнівався на цей диявольський вітер, що проголосив йому

війну і наступав на нього, вишикуваний, з піднятою зброєю, але його повністю знищено й поховано за одну мить».

Піщані бурі є трьох видів. Вихор. Колона. Стіна. Перша знищує горизонт. Друга оточує «джинами, котрі танцюють вальс». Третя – стіна «мідно-червоного тиньку. Здається, що цілий світ навколо палає».

Дівчина підвела очі й побачила, що пацієнт спостерігає за нею. Його розповідь проривалася крізь темряву.

Бедуїни зберегли мені життя, бо мали на те причину. Я був корисним для них, розумієш? Коли мій літак упав серед пустелі, хтось там вирішив, що я маю певні знання. Що я вмію визначити місто, подивившись на скелет його обрисів на карті. Я справді носив у собі море інформації. Я з тих людей, хто, залишившись на самоті в чужому будинку, прямують до книжкової шафи, обирають книжку й проковтують її. Так історія входить у нас. Я пам'ятав карти морського дна, карти із зображеннями тріщин у земній корі, схеми маршрутів хрестоносців, намальованих на телячій шкірі.

Тож я знав цю місцину ще до того, як впав їм на голови, знав, що Олександр Македонський мав причини перетнути її ще в юному віці, а може, просто через елементарну жадібність. Я знав традиції кочівників, які чманіли від вигляду шовку чи колодязя. Одне плем'я випалило долину начорно для покращення теплообміну, збільшуючи таким чином імовірність дощу, і будувало циклопічні споруди, щоби прострómити лоно хмар. Були й інші племена, котрі простягали відкриті долоні назустріч вітру. Вони вірили, що коли зробити це в потрібний момент, то можна відігнати бурю на сусідні ділянки пустелі, де жили їхні недруги. Тут постійно хтось топився, племена раптово ставали історизмом із пісками впоперек їхніх горлянок.

У пустелі легко втратити відчуття реальності. Коли я впав з неба на піски, в суцільне жовте марево, то міг думати лише про необхідність збудувати пліт… Я мушу збудувати пліт.

І там, хоч і лежав серед безкрайніх пісків, я знав, що оточений людьми води.

На Тассілін[9] я бачив наскельні малюнки, як свідчення тих часів, коли люди в Сахарі полювали на водяних коней в очеретяних човнах. У долині Ваді Сура бачив печери, вкриті зображеннями плавців. Колись тут було озеро. Я міг би намалювати на стіні його обриси для них. Міг би привести їх до того краю, шість тисяч років тому.

Запитай у мореплавця про найстаріший корабель, і він опише тобі трапецієподібне вітрило на очеретяному човні, який і досі можна побачити на наскельних зображеннях у Нубії. Дофараонівських. У цих пустелях археологи досі знаходять гарпуни. Це були люди води. Ще й сьогодні караванні шляхи схожі на річкові русла. Хай сьогодні вода – рідкісний гість у цих місцях. Вода є вигнанцем, якого повертають назад у каністрах і пляшках, але це тільки привид у твоїх долонях і на твоїх вустах.

Коли я загубився поміж цих людей, невпевнений, де саме перебуваю, мені досить було назви гірського хребта, місцевого звичаю, клітини цієї доісторичної тварини, щоб карта світу ковзнула на місце[10].

Що більшість із нас знає про ці райони Африки? Долина річки Ніл перетворилася на поле баталій, котре простяглося на вісімсот миль углиб пустелі, й армії щораз то йшли в наступ, то відступали. Танки «Віппет», бомбардувальники середнього класу «Боенхейм». Гладіаторські бої на біпланах. Вісім тисяч бійців. Але хто був ворогом? А хто був союзником цих плодючих земель Кіренаїки, солончаків Ель-Агейли[11]? Ціла Європа бавилася в солдатики в Північній Африці, у Сіді-Резеґ і в Тобруку.

Отак він і подорожував у темряві, під ковпаком, на ношах із бедуїнами впродовж п’яти днів. Чоловік лежав, огорнений змоченим в олії саваном. Несподівано температура знизилась. Вони дісталися долини, розтягнутої між високими червоними стінами каньйону,

приєдналися тут до решти пустельного племені води, яке просочувалося й прослизало крізь піски й каміння, їхнє блакитне вбрання рухалося, схоже на крила чи краплі молока. Бедуїни зняли з нього прилиплу до тіла повсть. Чоловік був у велетенському лоні каньйону. Високо в небі кружляли канюки, котрі й тисячу років тому спускалися до цієї кам'янистої ущелини, де був їхній дім.

Уранці кочівники віднесли пілота в найвіддаленіший куточок урвища, чи, як вони його називали, сіка. Тепер бедуїни не соромилися голосно розмовляти біля нього. І він упізнав їхній діалект. Вони прийшли сюди по заховану зброю.

Пілота кудись несли, але його обличчя забинтували так, що очі дивилися тільки вперед, та й руки простягалися на ярд чи близько того. Дні мандрів заради можливості руху на ярд. Вони підтримували його руку, направляючи відкриту долоню вниз. Він торкнувся ствола пістолета Стена й відсмикнув руку. Запала тиша. Він був тут, щоб розповісти людям про зброю.

– Дванадцятиміліметровий кулемет Breda. Італійський.

Пілот відвів затвор, встромив палець, переконався, що кулі всередині немає, повернув затвор на місце й натиснув на гачок. *Клац*.

– Знаменита зброя, – пробурмотів чоловік.

Його посунули далі вперед.

– Французький, сім з половиною міліметрів, легкий кулемет «Шательро» 1924.

– Німецький, сім цілих дев'ять десятих міліметра. MG-15.

Пілота підводили до кожного пістолета чи кулемета. Схоже, зброя належала до різних історичних періодів та країн – справжнісінький музей посеред пустелі. Його пальці пробігали контурами ствола й магазину або просто торкалися прицілу. Називав зброю, і люди вели його до наступного експонату. Йому по черзі передали вісім типів озброєння. Він вигукував голосно назву кожного, спочатку французькою, а потім рідною для них мовою. Але що це для них

означало? Можливо, їх не так цікавила інформація про пістолет, як те, чи відома йому ця марка.

Його знову взяли за зап'ястя й опустили долоню до коробки з патронами. В іншій скриньці, трохи правіше, лежали гільзи, цього разу семиміліметрові. Поруч – інші.

Коли він був хлопчиком, його виховувала тітка, котра вкривала траву на газоні колодою карт сорочкою догори й учила його грі пельманізм[12]. Кожен гравець міг перевернути лише дві карти, а потім потрібно було по пам'яті скласти пари. Це відбувалося посеред абсолютно інших краєвидів, де у струмках пустувала форель, а пташки заливалися щебетанням лише для нього і він впізнавав їхні голоси. То був світ, повний назв. Зараз же він сидів із трав'яною маскою на обличчі, перебирав патрони, називав зброю, до якої вони підходять, заряджав, клацав затвором, підіймав дуло і стріляв у повітря. Звук у божевільному танці відлунював від стін урвища. *«Луна – це душа голосу, що надихається порожнечею»,* – чоловіка, котрий записав цей рядок у стінах англійського шпиталю, люди вважали божевільним і відлюдькуватим. І він, зараз посеред пустелі, сповна розуму, з ясною пам'яттю, так само легко, як підіймав колись карти, посміхаючись тітоньці, і підкидав отримані пари вгору, знаходив комбінації патронів та зброї, вистрілював у повітря, а його невидимі глядачі радісно вітали кожен постріл гвинтівки оплесками. Спочатку його розвернули в одному напрямку, а потім знову понесли до кулеметів Breda, всадовивши до чудернацького людського запрягу. Слідом ішов бедуїн і видряпував відповідні коди на стволах зброї та коробках з набоями. Пілот насолоджувався рухом і радісними вигуками, бо вже стомився від самотності. Він платив своїм умінням цим чоловікам, котрі вберегли його від смерті, хай навіть із такою метою.

Часом у своїх мандрах вони навідуються до селищ, де немає жодної жінки. Його корисні знання переходять, як фішка в казино, від племені до племені. Вони налічують вісім тисяч особистостей.

Кожен з них навчає своїх звичаїв і своєї музики. Переважно із зав'язаними очима, йому залишається тільки слухати водопритягувальні пісні племені Мзіна, супроводжувані танцями *дахія* й музикою дудок, які використовуються кочівниками для повідомлень про небезпеку, подвійних флейт *макрун* (одна з дудок незмінно дзижчить, як безпілотник). Тепер ми на території п'ятиструнних лір. Село чи оаза, де полюбляють прелюдії та інтерлюдії. Плескають у долоні. Танцюють під релігійні гімни.

Коли на пустелю спускаються сутінки, пілот може зняти пов'язку й роздивитися своїх одночасно спасителів і поневолювачів. Тепер йому відомо, де він. Деяким племенам чоловік оповідає про зброю, а деяким малює карти тих місць, які пролягають за межами їхніх поселень. Музики сідають з іншого боку вогнища. Пориви вітру доносять наспіви ліри *сімсімія*. Чи ці звуки пливуть до нього, перестрибуючи вогонь. Неподалік у відблисках полум'я танцює хлопчик, і чоловік думає, що ніколи не бачив спокусливіших рухів. Хлопчик має тендітні плечі – білі, неначе папірус, – блискучий живіт у крапельках поту, а його голизна миготить приманкою крізь розрізи синього балахона, котрий огортає тіло з голови до п'ят, він скидається на яскраву коричневу блискавку.

Нічна пустеля оточила їх – лише смерчам і караванам дозволено порушувати її супокій. Навколо пілота завжди таємниці й небезпеки: одного разу він сліпо опустив руку в пісок і порізався лезом безпечної бритви – хтозна, звідки воно тут узялося. Часом він навіть думав, чи це, бува, не сон, таким чистим і безболісним був поріз, і мусив витерти кров головою (обличчя досі неможливо було торкнутися), щоб повідомити своїх поневолювачів про рану. Це селище, куди його привели у суцільній тиші і де не було жодної жінки, ці чотири тижні, коли він не бачив Місяця. Чи не було це все вигаданим? Може, насправді він лежить у темряві, загорнутий у проолієну повсть, і марить?

Вони минали криниці із проклятою водою. На деяких відкритих для вітрів місцинах пісок поглинав міста, пілот стояв і чекав, поки

його супутники відкопають стіни своїх кімнат чи дістануться до води. Він згадував оголену красу хлопчика в танці, чисту, наче голос хориста, наче найстрімкіша вода гірських рік, найпрозоріші глибини морів. У цій пустелі, де колись давно було море, ніщо не застигало й не залишалося постійним, кожна найменша частинка перебувала в постійному русі, як блакитний балахон на танцівнику, як тканина, котра обволікала підлітка, ніби океан, ніби сині води материнської плаценти. Хлопчик збуджувався, його геніталії набували кольору вогню.

Вогнище засипало піском, і воно згасло, дим закружляв довкола людей. Дихання музичних інструментів здавалося подібним до ритмів серцебиття чи крапель дощу. Підліток простягає руки над місцем, де щойно вигинався вогонь, тягнеться до мовчазних флейт. І вже немає хлопчика, не залишається жодних слідів після нього. Тільки купка ганчір'я. Якийсь бедуїн підповзає туди і збирає в долоні кілька крапель сперми. Підносить їх білому трактувальнику зброї й укладає йому до рук. У пустелі нічого не цінуєш так, як вологу.

Дівчина стоїть, ухопившись за вмивальник, вдивляється в тиньок на стіні. Вона познімала усі дзеркала і склала їх у порожній кімнаті. Тримається раковини, похитує головою з боку в бік, спостерігаючи за рухами її тіні. Ось вона змочила руку й хлюпає водою на волосся, поки воно не стає зовсім мокрим. Це освіжає дівчину, і їй це подобається, коли вона виходить надвір, а вітер штовхає її, змушуючи забути про грім.

Жодної жаги до життя

Чоловік з перев'язаними руками лежав у римському військовому шпиталі вже понад чотири місяці, коли випадково дізнався про обгорілого пацієнта і його доглядачку, почув її ім'я. Він розвернувся в дверях і попрямував до групки лікарів, яких щойно минув, – щоб дізнатися, де можна її знайти. Пацієнт лікувався тут уже доволі довго, й усі знали про його неохоту контактувати. Але зараз чоловік сам звернувся до лікарів, запитав про дівчину і, годі й казати, усіх налякав. Упродовж усього цього часу він не промовив ані слова, спілкувався переважно жестами чи гримасами, іноді чомусь посміхався. Про себе чоловік нічого не розповів, навіть імені не назвав, лише записав свій персональний номер як свідчення, що воював на боці союзників.

Цю інформацію двічі перевірили, навіть отримали підтвердження з Лондона. Він був знаним кластером рубців. Тож лікарі, повернувшись до нього, зважали на його бинти. Знаменитість, яка, попри все, бажала тиші. Герой війни.

Це дозволяло почуватися безпечно. Нічого не розповідати. Хоча вони й приходили до нього з ласками, умовляннями і навіть ножами. Понад чотири місяці – жодного слова. Коли його привезли сюди і дали звичайну дозу морфію, щоб втамувати біль у руках, чоловік став для персоналу шпиталю велетенською твариною без жодної жаги до життя. Здебільшого пацієнт сидів у кріслі в повній темряві та спостерігав за хвилями руху пацієнтів і метушнею медсестер поміж палатами.

Але зараз, оминаючи групку лікарів у коридорі, він почув жіноче ім'я, сповільнив ходу, а потім рвучко повернувся, підбіг до них і запитав, у якому шпиталі працює ця панянка. Йому відповіли, що це колишній жіночий монастир, що спочатку його захопили німці, а потім союзники, які й улаштували там військовий шпиталь. Він десь на пагорбах Північної Флоренції. Більшу частину страшенно

понівечено бомбардуваннями. Там небезпечно. Насправді це лише тимчасовий польовий шпиталь. Але медсестра та її пацієнт відмовилися звідти піти.

– Чому ви не натиснули на них, аби змусити?

– Вона наголошувала, що пацієнт занадто слабкий для переміщення. Ми, звісно ж, могли обережно транспортувати його, але зараз не час для суперечок. Та й вона сама була не в найкращій формі.

– Її поранено?

– Ні, можливо, вона слабко контужена вибухами. Було б добре повернути її додому. Проблема в тому, що війна закінчилася. Неможливо більше когось змусити зробити що-небудь. Пацієнти тікають зі шпиталів. Військові самовільно зникають іще до того, як їх демобілізують.

– На якій вона віллі? – поцікавився чоловік.

– Там, де, за переказами, у саду живуть привиди. Сан-Джироламо. Тепер у дівчини є свій власний привид – її обгорілий пацієнт. Від вогню в нього не залишилося ані обличчя, ані нервів. Можна провести палаючим сірником у нього під носом і не побачити жодної реакції. Його лице заснуло назавжди.

– Хто він?

– Його імені так і не вдалося з'ясувати.

– Він не розмовляє?

Лікарі засміялися:

– Ні, розмовляє, причому постійно, але забув, хто він такий.

– А звідки його привезли?

– Бедуїни принесли його до оази Сіва. Потім він трохи лікувався у Пізі, потім… Мабуть, хтось із арабів носить його іменний жетон. Може, якось він вирішить його продати, тоді ми дізнаємося більше, а може, ніколи не продасть. Вони дуже полюбляють такі дрібнички. Хто б з пілотів не падав у пустелі, жоден не повернувся зі своїм жетоном. Зараз він заліг у сплячку на віллі в Тоскані, а дівчина відмовляється покидати його. Вперлася та й усе. Союзники оселили

там аж сотню людей. До того німці утримували цю свою останню схованку невеличким загоном. Це чудова будівля, деякі кімнати в ній розмальовано – у кожній своя пора року. Позаду садиби – вузька ущелина. Все це в горах, кілька десятків кілометрів від Флоренції. Звісно ж, вам знадобиться перепустка. Можливо, вдасться знайти когось, хто зміг би вас туди відвезти. Там дотепер жахливо. Мертва худоба. Застрелені й наполовину поїджені коні. З мостів звисають тіла вішальників. Останнє відлуння війни. Абсолютно небезпечне. Навіть сапери туди не поспішають. Коли німці відступали з тих місць, вони все випалили й нафарширували мінами. Жахливе місце для шпиталю. Найгірше – це запах смерті. Потрібен добрячий снігопад, аби очистити те все. Потрібні круки.

Дякую.

Пацієнт вийшов зі шпиталю до сонця, на відкрите повітря, вперше за кілька місяців, з палати із зеленавим освітленням, де лежав, наче в банці. Він стояв і вдихав у себе навколишнє, чужу квапливість. «Найперше, – подумав чоловік, – мені знадобляться черевики на гумовій підошві. І *gelato*[13]».

Поїзд хитався наче божевільний, і заснути не вдавалося. Інші пасажири палили просто в купе. Чоловік притиснувся скронею до вікна. Люди були в темному одязі, й вогники їхніх сигарет створювали враження, що потяг оповитий полум'ям. Кожного разу, коли за вікнами з'являвся цвинтар, пасажири хрестилися. *«Та й дівчина була не в найкращій формі»*.

Gelato для мигдалин, пригадав чоловік. Згадав, як супроводжував їх з батьком до лікарні, де малій мусили видалити мигдалини. Щойно вона побачила повну палату дітей, котрі чекали на операцію, одразу ж відмовилася. Ця найслухняніша й найчемніша на світі дівчинка перетворилася на камінь, незламний, як адамант. Ніхто не вирве нічого з *її* горла, хай навіть мудрі люди радять інакше. Вона житиме з *цим*, хоч як би *це* виглядало. Дитина досі не знала, що таке мигдалини.

«Вони ніколи не торкалися моєї голови, – думав він, – ось що дивно». В найгірші моменти чоловік уявляв їхні подальші дії, який орган йому відрізатимуть. Найбільше він боявся за голову.

Щось схоже на мишку вкотре пробігло горищем.

Він зупинився в дальньому кінці коридору. Поклав на підлогу валізу і помахав їй крізь темряву й слабке мерехтіння свічних вогників. Потім рушив до неї без жодного звуку, без жодного скрипу дошки, і це заскочило її зненацька, було щось знайоме й заспокійливе в такому безшумному порушенні їхнього з англійським пацієнтом усамітнення.

Поки чоловік минав світильники, тінь танцювала на стінах довгого коридору. Дівчина відрегулювала гасову лампу, і світла навколо неї значно побільшало. Сиділа незворушно, тримаючи книгу на колінах, а чоловік підійшов і обійняв, наче дядько.

– Скажи, що таке мигдалини? – Її очі увіп'ялися в нього.

– Пам’ятаю, як ти вилетіла з лікарні, ніби фурія, а позаду тупцювали двоє кремезних дядьків.

Дівчина ствердно кивнула.

– Твій пацієнт тут? Можна мені увійти?

Вона заперечливо хитала головою, доки він не заговорив далі:

– Тоді зустрінуся з ним завтра. Лише скажи, де можна облаштуватися. Простирадла мені не потрібні. Тут є кухня? То була дивна подорож, поки я тебе знайшов.

Коли чоловік вийшов у коридор, вона повернулася до столу й сіла, намагаючись вгамувати тремтіння. Їй потрібні цей стіл, ця напівпрочитана книжка, щоби заспокоїтися. Цей знайомий чоловік проїхав довгий шлях потягом, потім ішов чотири милі горбами від села й нарешті перетнув цей довжелезний коридор, аби побачити її. За кілька хвилин вона увійшла до кімнати англійського пацієнта й застигла, дивлячись на нього. Місячне сяйво ковзало переплетеним листям. Це світло надавало ілюзії справжності. Вона могла б зірвати

квітку та приколоти її до сукні.

Чоловік із прізвищем Караваджо відчинив усі вікна в кімнаті й стоїть, дослухаючись до нічних звуків. Він роздягається, обережно масажує шию долонями й лягає на хвилинку на незастелене ліжко. Дерева перешіптуються, а Місяць сріблястою рибою плюскочеться в саду поміж айстрами. Його сяйво огортає чоловіка другою шкірою, стовпом води. За годину він з'являється на даху вілли. Нагорі він мусить бути обережним, бо дахи поцятковані дірками від бомбардувань, а навколо будинку простяглися два акри випалених і понищених садів. Він бачить, що вони в Італії.

Вранці біля фонтану між ними зав'язується невпевнена розмова.

– Ось ти в Італії. Можеш більше дізнатися про Верді.[14]

– Що? – Вона на мить забуває про білизну, котру пере у фонтані.

– Якось ти казала мені, що закохана в нього, – нагадує чоловік.

Хана ніяково нахиляє голову.

Караваджо прогулюється довкола, вперше оглядає будинок, детально роздивляється все від лоджії аж до саду.

– Так, ти любила його. Ми всі *божеволіли* від щоразу нової інформації про Джузеппе від тебе. Що за чоловік! Ти казала, що він найкращий на світі. І всі мусили погоджуватися з тобою, шістнадцятирічною нахабою.

– Цікаво, що з нею сталося? – Вона розправляє мокрі простирадла на краю фонтана.

– Небезпечно було йти проти твоєї волі.

Дівчина крокує вимощеною доріжкою, де крізь каміння проросла трава.

Він дивиться на її ноги в чорних панчохах, на тонку коричневу сукню. Вона нахиляється над балюстрадою.

– Мушу зізнатися, коли я приїхала сюди, то підсвідомо думала про Верді. Зрештою, ви з татом пішли на війну… Подивися на яструбів! Вони прилітають кожного ранку. Все інше тут зруйноване й

розтрощене на друзки. Протічна вода залишилася тільки у фонтані. Союзники розібрали водопровід, коли йшли геть. Думали, що я погоджуся піти з ними.

– А варто було. Цей район дотепер не очистили. Тут повсюди нерозірвані бомби.

Хана підходить ближче і кладе палець йому на уста:

– Караваджо, я рада бачити тебе. Як нікого іншого. Лише не кажи, що ти приїхав, аби змусити мене передумати й покинути цю віллу.

– Я просто хочу знайти невеличку пивницю, де є Wurlitzer[15], і випити без вибухів цих чортових бомб. Послухати спів Френка Сінатри. І нам треба придумати щось із музикою, – каже чоловік. – Корисно для твого пацієнта.

– Думками він досі в Африці.

Караваджо дивиться на дівчину, чекає продовження, але про англійського пацієнта більше нічого казати.

– Деякі англійці люблять Африку, – бурмоче він. – У них частина мозку точно як пустеля. Тож вони там не чужі.

Він бачить, як вона нахиляє у відповідь голову. Худе обличчя, обрамлене короткою стрижкою, втратило загадковість і таємничість, якої надавали йому довгі пасма. Що б не трапилося, вона видавалася умиротвореною у своєму маленькому світі. Хлюпання фонтану позаду, яструби, зруйнований сад.

«Може, це і є шлях виходу з війни, – думає Караваджо. – Піклуватися про обгорілого чоловіка, прати у фонтані білизну, милуватися розфарбованими кімнатами. Начебто все залишилося в капсулі з минулого, дуже далекого, задовго до Верді, до того, як Медічі збиралися вночі й при світлі свічок обговорювали нову балюстраду чи вікно, запрошували архітектора – найкращого архітектора п'ятнадцятого століття, – щоб зажадати від нього чогось особливішого для власного задоволення, ніж просто рама для краєвиду».

– Якщо ти залишаєшся, – мовить дівчина, – нам знадобиться більше харчів. Я виростила трохи овочів, також ми маємо мішок

бобів, але здалось би приготувати курча. – Вона дивиться на Караваджо, пам'ятаючи про його колишні навички, але не говорячи про них.

– Я розгубив сміливість, – відповідає чоловік.

– Що ж, тоді я піду з тобою, – пропонує Хана. – Зробімо це вдвох. Можеш навчити мене красти, покажеш, як це робиться.

– Ти не розумієш. Я розгубив усю сміливість.

– Чому?

– Я був у полоні. Вони мало не відрубали мені ці кляті руки.

Вночі, після того як англійський пацієнт засинає чи вона просто залишає його кімнату і трохи читає наодинці, Хана йде подивитися на Караваджо. Він лежить у саду біля кам'яної стінки фонтану й дивиться на зорі, або ж дівчина знаходить його на нижній терасі. Раннім літом панує прекрасна погода, і йому видається дивним залишатися в будинку.

Більшість часу чоловік сидить на даху біля розбитого комина, але, коли зауважує її фігурку, котра шукає його на терасі, безшумно прослизає вниз. Тоді вона помічає його біля безголової графської статуї, на обрубку чиєї шиї полюбляє пихато вмоститися місцевий кіт і жалібно нявчати, коли побачить людей. Хану переслідує відчуття, що це вона знайшла цього дивного чоловіка, котрий знається з темрявою, а коли хильне зайвого, оповідає, що виріс у совиній сім'ї.

Вдвох вони стоять на мисі й милуються віддаленими вогнями Флоренції. Іноді Караваджо здається дівчині нестямним, іншим разом – навпаки, занадто спокійним. Вдень вона краще бачить, як він рухається, помічає задубілість кінцівок над бандажами, як повертається усе його тіло, а не лише голова, коли вона вказує на щось посеред далеких пагорбів.

Але Хана йому про це не говорить.

– Мій пацієнт вірить, що потовчена павичева кістка – це чудодійне зілля.

Чоловік підіймає голову до нічного неба:

– Щира правда.

– Ти шпигував?

– Не зовсім.

Він почувається комфортніше, прикритіше від Хани в темряві саду, мерехтливий відблиск лампи з кімнати англійського пацієнта поволі згасає.

– Часом нас змушували красти. Настав мій зоряний час – італійця і злодія. Вони навіть повірити не могли, як їм пощастило, аж нетерплячка їх брала швидше мене використати. Загалом нас було четверо чи п'ятеро. Іноді мені вдавалося добряче впоратися. А потім якось я потрапив у кадр. Можеш собі уявити?

Одного разу мене запхали в смокінг, цей мавпячий костюм, щоб я зміг потрапити на вечірку і викрасти папери. Насправді я був злодієм. Не завзятим патріотом, тим паче не визначним героєм. Просто злодієм. А командири легалізували моє заняття, ось і все. Була там одна панянка, пасія котрогось із генералів, вона притягла із собою камеру та щохвилини клацала німецьких офіцерів, коли я перетинав бальну залу й випадково потрапив у кадр. Клацання клятого фотоапарату змусило мене обернутися на півдорозі. Так майбутнє стало для мене небезпечним. Суча генеральська повія.

Під час війни всі фотографії друкувалися лише в державних лабораторіях під наглядом гестапо, і досить плівці потрапити до Мілана, будь-який чиновник зрозуміє, що мене не було в списках запрошених. Залишався єдиний вихід – викрасти плівку.

Хана зазирнула досередини й поглянула на англійського пацієнта, чиє сонне тіло, ймовірно, перебувало зараз далеко в пустелі, де його зцілював чоловік, який занурював пальці в човник зі складених стоп, нахилявся і втирав темну мазь в обпечене обличчя. Вона уявила на мить його долоні на обох своїх щоках.

Дівчина прямує коридором до свого гамака, і він гойдається, коли її ноги відриваються від підлоги.

Перед тим як заснути, Хана відчуває себе живою, прокручує в памяті фрагменти подій цього дня, забирає їх до ліжка, ніби школяр, котрий вкладається спати разом із підручниками й олівцями. До того часу день здається їй невпорядкованим, як бухгалтерська книга, а її тіло повне історій та повсякденних сцен. Сьогодні Караваджо їй дещо подарував. Свою історію, драму й украдену світлину.

З вечірки він поїхав автомобілем. Темне, наче чорнило, авто пливе в літню ніч і шурхотить колесами вздовж гравійної доріжки, котра огинає маєток. Увесь вечір, проведений на віллі Козімо, йому доводилося спостерігати за фотоапаратом, напружувати тіло готовністю до втечі, коли об'єктив повертався в його бік. Тепер, коли Караваджо знає про його присутність, уникати небезпеки легше. Він наближається до жінки з фотоапаратом і з уривків розмов дізнається, що її ім'я Анна, вона коханка офіцера, котрий зупинився на ніч на цій віллі, а зранку відбуває на північ Тоскани. Смерть жінки чи її несподіване зникнення лише посилить підозри. Настали такі часи, що все незвичайне розслідується.

Чотири години по тому Караваджо у шкарпетках перебігає газон, і його супроводжує тінь, чітко окреслена місячним сяйвом. Біля гравійної доріжки чоловік зупиняється й повільно крадеться вздовж неї. Дивиться вгору на віллу Козімо, на освітлені Місяцем прямокутники вікон. Палац військових дружин.

Світло автомобільних фар, наче струмінь води з брандспойта, освітлює кімнату, куди він проник, і Караваджо застигає на півдорозі, помічає звернені в його бік очі тієї ж жінки, чоловіка, який рухається на ній, встромивши пальці в її світле волосся. І вона впізнає чоловіка, попри його оголеність, це безумовно той, випадково сфотографований нею на галасливій вечірці, навіть стоїть так само, від несподіванки напіврозвернувши до неї тулуб, коли фари машини вихоплюють його тіло з темряви. Автомобільне світло ковзає в куток, а потім зовсім зникає.

Темно, хоч око вибери. Він не знає, чи рухатися далі, чи прошепотить жінка чоловікові, який її трахає, про стороннього в кімнаті. Голий злодій. Голий вбивця. А може, підкрастися до парочки в ліжку і скрутити офіцерові в'язи?

Караваджо чує, що люди продовжують кохатися, чує мовчання жінки – жодного шепоту, – чує, як вона думає, як її очі націлені на нього крізь темряву. Ні, слово має бути *роздумує*. Увага Караваджо перемикається на міркування, як один склад геть змінює слово – вона «роздумує», наче «роздмухує» багаття своїх думок. Слова – це дуже тонка матерія, за словами одного із друзів, майстерно володіти ними важче, ніж скрипкою. Караваджо спадає на думку біляве жінчине волосся й чорна стрічка в ньому.

Чоловік чує, що автомобіль розвертається і зіщулюється, очікуючи нового променя світла. Обличчя, що з'являється в темряві, здається занесеним лезом меча над ним. Світло вихоплює жінку, генералове тіло, килим і наостанок знову ковзає обличчям Караваджо. Він не може більше бачити жінку. Трясе енергійно головою й проводить долонею біля горлянки. Накреслює в повітрі рукою камеру, щоб вона зрозуміла. Знову суцільна темрява. Караваджо чує, як жінка із насолодою стогне, і розуміє, що вона його не викаже. Жодного слова, жодного натяку на іронію, сигнали порозуміння, і він тепер знає, що може вільно рухатися до веранди й зникнути, розчинившись у ночі.

Знайти її кімнату було значно складніше. Він увійшов до вілли й минув напівосвітлені фрески сімнадцятого століття, котрі прикрашали стіни довжелезного коридору. Десь тут у глибині будинку ховалися спальні кімнати, схожі на темні кишені золотистої камізельки. Єдиний спосіб оминути вартових – вдати із себе дурника. Доведеться зняти весь одяг і залишити його на клумбі.

Дрібними кроками голий чоловік підіймається сходами на третій поверх, а охоронці регочуть і показують пальцями на його геніталії, перехилившись через бильця, він підлабузницьки вклоняється мало

не до самої підлоги, натякає вартовим на вечірні побачення, *alfresco*, як їм це? Чи спокусливі ігри *a cappella*?

Ще один довжелезний коридор на четвертому поверсі. Один охоронець на сходах, інший за двадцять ярдів, занадто багато ярдів. Нове театральне дефіле, Караваджо мусить впоратися, бо за ним підозріло спостерігають двоє насмішкуватих вартових, він рушає самозакоханою павичевою ходою й зупиняється, щоб детальніше роздивитися фреску, на якій зображено віслюка серед гаю. Нахиляє голову до стіни, мало не засинає, робить іще кілька кроків, спотикається, але швидко поборює хвилювання і продовжує свій шлях бадьорим військовим маршем. Розслабленою лівою рукою Караваджо вітає гологузих, як і він сам, янголят на стелі, передає їм привіт від злодія, робить кілька вальсових па, минаючи різноманітні сцени на фресках, проходячи повз намальовані замки, чорно-білі костели, звертається до святих у цей вівторок, коли йде війна, з проханням зберегти його маскування та життя. Караваджо потребує сховку, щоб знайти свою фотографію.

Він поплескує себе по голих грудях, вдаючи, наче шукає перепустку, хапає рукою пеніс і намагається використати його замість ключа до кімнати, де стоїть вартовий. Регочучи, Караваджо задкує, наче засмучений невдачею, і тихенько прослизає до сусідньої кімнати.

Чоловік відчиняє вікно й виходить на веранду. Темна, прекрасна ніч. Він перекидає ногу через бильця й злазить на поверх нижче. Лише тепер можна увійти до кімнати Анни та її генерала. Нічого, окрім аромату парфумів усередині. Не залишаючи слідів стоп. Не відкидаючи тіні. Колись він розказував чиїйсь дитині казочку про чоловіка, котрий шукав повсюди свою тінь, як сам тепер відшукує своє зображення на шматочку плівки.

У кімнаті він враз розуміє, що сексуальні ігри вже почалися. Руки переплелися, одяг звисає зі спинок стільців, а то й просто лежить на підлозі. Караваджо лягає на килим і котиться ним, аби перевірити, чи немає чогось твердого й схожого на *якусь* камеру, перевіряє

кімнату шкірою. Він перевертається не голосніше, ніж лопасті вентилятора, і не знаходить нічого. Навколо темно, хоч в око стрель.

Повільно підводиться, розвівши руки, торкається грудей мармурової статуї. Його рука ковзає вздовж кам'яної руки – раптом він зрозумів хід думок Анни, – на якій висить фотоапарат. Караваджо чує шурхіт коліс, повертається й у раптових бризках автомобільного світла потрапляє на очі жінці.

Чоловік спостерігає за Ханою, котра сидить навпроти нього, дивиться йому в очі й намагається прочитати його, зрозуміти хід його думок так, як це зазвичай робила його дружина. Він спостерігає, як вона вдихає його запах і силкується вирахувати стежки, котрими він блукав. А він ховає усе це дуже глибоко та дивиться у відповідь, знаючи, що дівчина не побачить нічого в його невинних, прозорих, як річкова вода, бездоганних, як довколишні краєвиди, очах. Він знає, що люди топляться в них, і приховувати правду стає нескладно. Але Хана дивиться на нього насмішкувато, ледь нахиливши набік голову, як собака, коли чує звуки чи кроки, котрі не належать людині. Медсестра сидить навпроти нього біля криваво-червоної стіни, і цей колір йому не подобається, а її чорне волосся й уся вона – така струнка й засмагла, наче оливка, напоєна сонцем цієї країни, – нагадують йому про дружину.

Останнім часом він не думає про дружину, хоча знає, що може викликати в уяві кожну згадку про неї, описати кожну її рисочку, пригадати її зап'ястя на його серці впродовж ночі.

Караваджо ховає руки під столом і спостерігає, як дівчина їсть. Він досі надає перевагу самотнім трапезам, хоч і завжди сидить з Ханою, поки вона обідає. «Марнославство, – думає чоловік. – Смертне марнославство». Дівчина бачила крізь вікно, як він сидів на одній із тридцяти шести сходинок біля каплиці та їв руками, не маючи ані ножа, ані виделки, ніби вчився їсти так, як це роблять східні люди. Сивина, котра вже пробивалася в його бороді, й темний

піджак зробили його врешті-решт схожим на італійця. Хана помічала це щодня виразніше.

Чоловік вдивляється в темний силует дівчини на фоні коричнево-червоних стін, у її шкіру й острижене темне волосся. Він познайомився з нею та її батьком у Торонто ще до війни. Тоді він був злочинцем, одруженим чоловіком, перепливав цей обраний ним світ з лінивою самовпевненістю, блискуче дурив голови багатіям і зводив з розуму своїм шармом дружину Жанетту і юну доньку свого товариша.

А зараз світ довкола них зруйнований, а вони – покинуті напризволяще. Впродовж цих днів на віллі серед пагорбів неподалік Флоренції, не виходячи з будинку, коли заряджав дощ, мрійливо сидячи в одному з крісел на кухні, чи в ліжку, чи на даху, Караваджо нічого не планував. Він думав лише про Хану. А вона, здавалося, прикувала себе до чоловіка в горішній кімнаті, котрий ніяк не віддасть Богові душу.

Поки дівчина їла, Караваджо сидів навпроти й спостерігав за нею.

Півроку тому з вікна в кінці коридору шпиталю Святої Клари, що в Пізі, Хана бачила білого лева. Він самотньо стояв на парапеті, нагадуючи кольором мармурові споруди Кампозанто й флорентійського кафедрального собору, хай навіть його груба й проста форма вказувала на зовсім іншу епоху. Наче якийсь подарунок із сивої давнини, котрий варто прийняти. І вона прийняла його, чи не єдину з усіх тих розкошів, які оточували шпиталь. Опівночі дівчина часто визирала у вікно й знала, що тварина залишається там, у темряві комендантської години, з якої обоє повиринають на світанку. Хана підходила до вікна о п’ятій чи п’ятій тридцять, а потім о шостій, аби побачити, як на левиному силуеті вимальовуються деталі. Щоночі, поки медсестра пересувалася від пацієнта до пацієнта, лев стояв на варті. Навіть мінометні обстріли ворожої армії не зашкодили йому – вояки більше зосереджувалися

на інших приголомшливих композиційних складових міста з божевільно-точною вежею[16], похиленою, наче контужений солдат.

Комплекс споруд їхнього шпиталю розташовувався на колишніх монастирських землях. Педантичні монахи тисячі років доглядали живоплоти, надаючи їм форм різноманітних звірят, котрих сьогодні годі було впізнати; тепер щодня медсестри вивозили сюди на прогулянку хворих і блукали з ними поміж химерних дерев. І лише білий мармур застиг у своїй незмінності.

Медсестри також здавалися контуженими від неперервної хвилі смертей навколо. Або ж через листи в невеликих конвертах. Вони несли коридорами ампутовані руки, промокали тампонами кров, яка ніколи не спинялася, ніби рани ставали джерелами, і переставали довіряти будь-чому, втрачали віру геть в усе. Щось усередині виходило з ладу, наче сапер знешкодив міну за секунду до запланованого вибуху. Так сталося в шпиталі Святої Клари і з Ханою, коли посадовець пройшов між сотнею ліжок і простягнув їй листа з повідомленням про загибель батька.

Білий лев.

Згодом вона іноді проходила повз англійського пацієнта – він здавався їй попеченим звіром, обгорілим і заціпенілим, життєдайним джерелом для неї. А тепер, коли минуло стільки місяців, він залишався її останнім пацієнтом на віллі Сан-Джироламо, їхня війна скінчилася, але ці двоє вперто відмовлялися повертатися разом з іншими до безпечних пізанських лікарень. Усі портові міста, від Сорренто до Маріни-ді-Піза, були переповнені північноамериканськими та британськими вояками, котрі чекали на повернення додому. Але Хана випрала свою форму, склала її й повернула медсестрам, які відбували. Їй казали, що війна завершилась не всюди. «Війна закінчилася. Ця війна відгриміла. Тут війна відгула». Їй казали, що це схоже на дезертирство. «Це не дезертирство. Я залишуся тут». Її попереджали про заховані міни, про нестачу харчів і води, а дівчина піднялася сходами нагору й сказала англійському пацієнтові, що залишається з ним.

Він не відповів, не спроможний був навіть повернути до неї обличчя, але його пальці ковзнули до її білої долоні та відчули прохолоду юної шкіри, а коли вона нахилилася, чоловік провів обпаленою рукою по її волоссі.

– Скільки тобі років?

– Двадцять.

Він розповів дівчині про одного герцога, котрий перед смертю зажадав, аби його занесли сходами всередину Пізанської вежі, бо хотів востаннє вдивитися в безмежну далеч.

– Друг мого батька мріяв померти під звуки «Шанхайського танцю». Не знаю, що це. Він і сам не знав, просто почув від когось.

– Чим займається твій батько?

– Він… він на війні.

– Ти теж на війні.

Хана не знала про нього нічого – навіть після місяця постійного догляду і регулярних ін'єкцій морфію. Спочатку вони соромилися одне одного, і почуття це загострювалося через їхнє усамітнення на віллі. А потім раптово зникло. Пацієнти, лікарі, медсестри, лікарське обладнання, простирадла й рушники – усе це спустилося з пагорбів і прямувало до Флоренції, а потім – до Пізи. Хані вдалося заховати трохи морфію та кодеїнових пігулок. Вона спостерігала за відправленням, за караваном вантажівок. Що ж, бувайте. Дівчина помахала з вікна і щільно причинила віконниці.

Позаду вілли стриміла кам'яна стіна, вища за будинок. На захід – давно обгороджені сади, а за двадцять миль звідси килимом розстелилася Флоренція, котра частенько зникала в долинних туманах. Ходили чутки, що один з генералів на сусідній віллі Медічі поїв усіх солов'їв.

Вілла Сан-Джироламо, збудована для захисту жителів від диявольских підступів, виглядала, як обложена фортеця, статуї котрої втратили свої кінцівки при першому ж артобстрілі. Здавалося, що між будинком і садами прокладено невидимий кордон для

розділення зруйнованих будівлель і згарища, вщерт нафаршированого залишками набоїв. Для Хани дикі сади були лише віддаленими кімнатами. Вона працювала на межі, постійно нагадуючи собі про нерозірвані міни. На малесенькому клаптику чорнозему поблизу будинку дівчина посадила город – з такою лютою пристрастю, яка властива лише дітям, що виросли в місті. Незважаючи на вигорілу землю, незважаючи на брак води. Колись тут буде альтанка з липи, кімнатка зеленкуватого світла.

Караваджо увійшов до кухні й побачив, що Хана сидить згорблена за столом. Він не бачив її обличчя чи рук, захованих під тілом, а тільки голу спину, неприкриті плечі.

Вона не спала і не була нерухомою. З кожним схлипуванням її голова здригалася.

Караваджо зупинився. Сльози виснажують більше за будь-яку роботу. Ще не розвиднілось. Її обличчя контрастувало з темною стільницею.

– Хано, – промовив чоловік, і дівчина застигла, наче могла стати невидимою, просто припинивши рухатися. – Хано.

Вона застогнала, і цей звук зводився перепоною між ними, наче ріка, яку вона не могла переплисти.

Спочатку він не був впевнений, чи можна торкнутися її оголеної спини, а потім знову повторив «Хано», і його перебинтована рука лягла на дівоче плече. Хана тремтіла. «Бездонний смуток, – подумав Караваджо, – коли єдина можливість вижити – усе видерти з коренем».

Хана випросталася, не підіймаючи голови, а потім підвелася перед ним так, ніби відривалася від намагніченого столу.

– Не торкайся, якщо сподіваєшся трахнути мене.

Шкіра біліла над спідницею, єдиним одягом, який вона мала зараз на собі, так наче дівчина щойно вистрибнула з ліжка, натягла перше, що потрапило під руку, і вийшла сюди, до прохолоди з пагорбів,

котра просочилась крізь відчинені двері й огорнула її. Розчервоніле обличчя було мокрим.

– Хано.

– Хіба ти не зрозумів?

– За що ти так його обожнюєш?

– Я кохаю його.

– Ні, не кохаєш, ти обожнюєш його. Створюєш собі кумира.

– Йди геть, Караваджо. Прошу.

– Ти з якихось причин прив'язуєш себе до мерця.

– Я думаю, він святий. Святий без надії. Чи буває так? І ми жадаємо лише одного – врятувати його.

– Хіба ти не бачиш, йому байдуже!

– Мені вистачить сил, щоб любити його.

– Тобі двадцять років, а ти вирвала себе з цього світу, щоб любити привида! – Караваджо на мить замовк. – Ти мусиш врятувати насамперед себе від розпачу. Розпач – найближчий родич ненависті. Дозволь мені розповісти. Це найважливіша річ з усього, чого я навчився. Якщо ти вип'єш отруту, призначену для когось іншого, сподіваючись полегшити його страждання, то не врятуєш нікого, а лише накопичиш отруту в собі. Ті люди в пустелі були кмітливішими за тебе. Вони збагнули, що його можна використати. Тому й врятували його, але коли він став непотрібний – позбулися.

– Дай мені спокій.

Коли в серці Хани порожньо, вона сідає у високі вологі трави фруктового саду, пам'ятаючи про проблеми із сухожиллями. Дівчина чистить знайдену на дереві сливку і ховає її до темної кишені бавовняної сукні. Коли Хані самотньо, вона намагається уявити, хто може прийти цим старим шляхом під зеленим шатром вісімнадцяти кипарисів.

Ось англієць прокидається, медсестра нахиляється і вкладає йому до уст третину сливової м'якоті. Його відкритий рот всмоктує плід, наче воду, – жодного поруху щелепи. Здається, чоловік от-от заплаче

від задоволення. Дівчина майже фізично відчуває, як він ковтає сливу.

Пацієнт підносить руки до обличчя й витирає з уст останню краплю сливової м'якоті, до якої не може дотягнутися язиком, а потім злизує сік із пальця.

– Хочеш, я розповім тобі про сливи? – запитує він. – Коли я був хлопчиком…

Після кількох перших ночей, після того як Хані довелося спалити майже всі ліжка, щоб захиститися від холоду, вона знайшла гамак якогось мерця і стала спати в ньому. Вона заганяла цвяхи в стіну кімнати, в якій хотіла прокинутися наступного ранку, вішала своє ліжко й ніби пропливала над усією мерзотою, порохом і водою, що залишалися на підлозі, і щурами, котрі сповзали сюди з четвертого поверху. Щоночі вона залізала в примарний силует підвісного ліжка кольору хакі, взятого з-під солдата, котрий помер на її руках.

Пара тенісних черевиків і гамак. Ось і все, що вона взяла в інших цієї війни. Вона могла прокинутися вночі під снопом місячного сяйва на стелі, загорнута в стару сорочку, а сукня висіла на цвяшку біля дверей. Тепер потепліло і можна було спати так. Раніше, коли було холодно, їм довелося спалити речі.

Її ліжко, її черевики і її сукня. Вона збудувала собі мініатюрний світ і була впевнена в його безпеці; обидва чоловіки – наче віддалені планети, кожна з яких обертається власною орбітою пам'яті й самотності. Караваджо – татовий ліпший друг у Канаді, колись міг незворушно стояти й дивитися, як хаос опановує цілу зграю жіночок, котрі прагли віддатися йому. Тепер він лежить у темряві. Колись Караваджо був злодієм-одинаком, який ніколи не працював з чоловіками, бо не довіряв жодному з них, був душею компанії та спілкувався з чоловіками, але надавав перевагу слабкій статі, а коли він починав розмовляти із жінкою, то незабаром потрапляв у тенета нового зв'язку. Часом на світанку Хана прокрадалася додому й заставала Караваджо, котрий спав у

татовому кріслі, стомлений від злодійських або любовних походеньок.

«Караваджо належить до тих людей, котрих ти просто мусиш прийняти так чи інак, – думала Хана, – а себе мусиш постійно щипати, щоби не з'їхати з глузду в їхній компанії. Таких людей треба хапати за волосся й не відпускати, наче потопельника, бо інакше вони потягнуть тебе за собою. Або ти зустрічаєш їх якось на вулиці й вони вже заносять руку для привітання, а потім перестрибують пристінок і зникають на кілька місяців». Він був пропащим дядечком.

Караваджо змушує тебе божеволіти, просто обійнявши своїми руками, своїми крильми. Можна звикнути обійматися з ним. Але зараз він лежить у темряві, так само як і вона, десь у глибинах цього велетенського будинку. Тож Караваджо був тут. І пустельний англієць також був тут.

Під час війни Хана бачила найтяжчих пацієнтів, і вижити їй допомогла лише холодна відстороненість медичної сестри. «Я переживу це. Це не знищить мене». Ці речення дівчина повторювала, мов заклинання, поки вони минали всі ті міста – Урбіно, Анг'ярі, Монтеркі, поки нарешті не зупинились у Флоренції, а потім рушили далі й дійшли аж до іншого моря недалеко від Пізи.

У шпиталі в Пізі Хана вперше побачила англійського пацієнта. Чоловіка без обличчя. Шматок чорної ебонітової деревини. Вогонь пожер усі його особливі прикмети. Тіло й обличчя майже повністю обробили дубильною кислотою, і тепер вона перетворилася на тверду захисну кірку поверх пошкодженої шкіри. Довкола очей наклали товстий шар мазі з кришталевого фіолету. Чоловіка неможливо було впізнати.

Іноді дівчина бере кілька ковдр і закутується в них, більше насолоджуючись їхньою вагою, ніж теплом. Коли місячне сяйво ковзає стелею, Хана прокидається й дозволяє своїй свідомості ковзати разом з ним. Цей стан спокою їй приємніший, ніж просто сон. Якби вона була письменником, взяла б до ліжка олівці,

записники, улюбленого кота і працювала би в ліжку. Чужинці й коханці ніколи б не увійшли крізь зачинені двері.

Відпочивати – значить сприймати цілий світ таким, який він є, без осуду. Купання в морі, секс із солдатом, котрий ніколи не знав її імені. Ніжність до незвіданого і безіменного – це ніжність до самого себе.

Її ноги ворушаться під вагою військових ковдр. Вона пливе серед їхньої вовни, як англійський пацієнт у своїй повстяній плаценті.

Хана сумує за тим, як повільно наповзають сутінки, за шелестом знайомих дерев. Усю свою юність у Торонто вона намагалася досконало вивчити літню ніч. Лише тоді вона могла бути собою – лежачи в ліжку чи вилазячи на пожежну драбину в напівсні, обіймаючи кота.

У дитинстві її головною школою був Караваджо. Колись він навчив її робити сальто в повітрі. А тепер, заховавши руки в кишені, чоловік міг лише здвигати плечима. Хто міг знати, в яку країну приведе його війна… Хана пройшла підготовчий курс у шпиталі жіночого коледжу, а потім союзники розпочали сицилійську операцію й дівчині довелося перетнути море. Це було у 1943-му. Перша Канадська піхотна дивізія прокладала собі шлях Італією, і покалічені тіла наводнювали лікарні, наче шлам, котрий люди передають назад, копаючи в темряві тунелі. Після битви під Ареццо[17], коли передову обстріляли з мінометів, вона не знала сну ні вдень, ні вночі – через їхні поранення. Після трьох безсонних діб дівчина врешті примостилася просто на підлозі поруч із матрацом, де лежав покійник, і проспала дванадцять годин, відгородивши себе заплющеними повіками від навколишнього світу.

Прокинувшись, Хана узяла з порцелянової чаші ножиці, нахилила голову й відрізала своє довге волосся, не дбаючи ні про вигляд, ні про форму, а просто відтяла коси, згадуючи, як вони заважали їй усі ці дні, як вимащувалися кров'ю з ран, коли нахилялася до пацієнтів. Тепер ніщо не прив'язуватиме її до смерті. Вона провела рукою по

голові, аби переконатися, що не залишила жодного пасма, і повернулася обличчям до кімнати, повної страждених.

Більше вона ніколи не дивилася в дзеркало. Хмари війни згущувалися, і дівчина дедалі частіше отримувала звістки про загибель знайомих. Вона страшенно боялася, що одного дня змиє з обличчя пацієнта кров і побачить батька або когось із офіціантів, котрі обслуговували її в кафе на розі Денфорт-авеню. Хана стала різкішою з пацієнтами і навіть із самою собою. Лише здоровий глузд міг вберегти людей, але на війні для нього немає місця. Кривава повінь заливала країну, і рівень її підіймався щоразу вище, наче ртуть у термометрі. Де було Торонто і чи існувало воно поза її думками? Опера тотального обману. Люди зашкарубли проти всього оточення – солдатів, лікарів, медсестер, цивільних. Хана нахилялася ближче до ран, які перев'язувала, її уста щось шепотіли солдатам.

Вона усіх називала «друзяка» і сміялася з пісеньки з рядком:

Щоразу, як стрічається мені старий вояка,
Він завжди посміхається й кричить: «Привіт, друзяко!»

Хана омивала знекровлені руки. Їй доводилося діставати з тіл стільки шрапнелі, що іноді здавалося, ніби вона витягла цілу тонну металу з гігантського тіла, яке мусила доглядати, поки армія прямувала на північ. Однієї ночі, коли помер черговий пацієнт, дівчина зневажила всі правила, дістала з його речей тенісні черевики і взула їх. Вони були трохи завеликі, але дуже зручні.

Її обличчя схудло і стало жорсткішим, саме такою згодом і побачив дівчину Караваджо. Хана змарніла, здебільшого від перевтоми. Вона постійно ходила голодною і страшенно лютилася, коли солдат не міг або не хотів проковтнути їжу, коли бачила, що хліб кришиться, а суп вистигає, хоча вона могла б змести їх одним ковтком. Їй не хотілося жодної екзотики, лише хліба і м'яса. В одному

з міст у шпиталі була власна пекарня, тож Хана у вільний час ішла туди і вдихала запах борошна й омріяного хліба. Пізніше, коли вони були трохи східніше від Рима, хтось подарував їй єрусалимський артишок[18].

Було дивно, постійно просуваючись на північ, ночувати в базиліках, чи монастирях, чи будь-де, де можна було влаштувати на нічліг поранених. Коли хтось із пацієнтів помирав, Хана відривала невеличкий картонний прапорець, прикріплений до ліжка над головою, щоб санітари могли здалеку побачити сигнал. Потім вона виходила із будинку з товстими стінами і йшла у весну, зиму чи літо, і пори року здавалися архаїчними, мовби старий джентльмен, який пересиджує війну. Хана йшла на вулицю за будь-якої погоди. Їй хотілося вдихнути повітря, котре нічим людським не пахло, хотілося місячного світла, хай навіть воно прийде зі зливою.

Привіт, друзяко, бувай, друзяко. Догляд тривав коротко. Це був контракт тільки до смерті. Ніщо в її душі ніколи не підказувало, що Хана стане медсестрою. Але, відтявши волосся, вона підписала угоду, яка залишалася чинною, аж поки вони не зупинилися на віллі Сан-Джироламо на північ від Флоренції. Крім неї сюди занесло ще чотирьох медсестер, двох лікарів і сотню пацієнтів. Війна котилася далі, на північ Італії, а вони були тим, що залишилось позаду.

Пізніше, на святкуванні якоїсь місцевої перемоги, впродовж якого маленьке гірське містечко все одно залишалося тужним, Хана повідомила, що не повернеться до Флоренції, чи Пізи, чи будь-якого іншого шпиталю – її війна закінчилася. Вона залишиться доглядати обпеченого чоловіка, названого ними англійським пацієнтом, якого – Хана вже зрозуміла – неможливо транспортувати через крихкість його кінцівок. Вона кластиме йому на очі беладонну, робитиме сольові ванночки для заспокоєння його порубцьованої, вкритої обширними опіками шкіри. Її попереджали про небезпеку залишатися в шпиталі – монастир упродовж кількох місяців був схованкою німців, союзники нашпигували його набоями й

сигнальними ракетами. Від'їжджаючи, люди не залишили їй нічого, аби вона могла захиститися від розбійників.

Хана вперто відмовлялася їхати, склала уніформу, дістала коричневу ситцеву сукню, яку зберігала місяцями, й надягла її разом із тенісними черевиками. Вона зробила крок назад і вийшла з війни. Достатньо довго вона слухалася наказів, переїжджала з місця на місце. Дівчина буде сидіти на цій віллі з обгорілим англійцем, поки черниці не повернуться до монастиря. Була в чоловікові якась річ, яку вона сподівалася вивчити, зростися з нею й заховатися туди, де зможе забути про свою дорослість. Було щось легке, повітряне, невагоме, наче вальс, у його розмові з нею, в плині його думок. Хані хотілося врятувати цього чоловіка без імені й майже без обличчя, котрий був усього-на-всього одним із близько двох сотень, яких вона виходжувала, поки інвазія просувалася на північ.

Вона так і покинула святкування, у своїй ситцевій сукенці. Зайшла до кімнати, котру ділила з іншими медсестрами, і сіла. Щось зблиснуло у полі її зору, і Хана здивовано помітила маленьке кругле люстерко. Підвелася й повільно попрямувала до нього. Воно було дуже маленьким, але водночас розкішним. Хана не дивилася в дзеркало понад рік, іноді лише спостерігала за своєю тінню на стінах. У люстерку віддзеркалювалася тільки щока, тому довелося витягнути руку, пальці тремтіли. Вона побачила свій невеличкий портрет, наче це була вигадлива брошка. Вона. Крізь вікно долинали голоси пацієнтів, котрих вивезли на сонечко у візках, вони сміялися й тішилися разом із медперсоналом. Усередині залишилися тільки важкохворі. Хана посміхнулася: «Привіт, друзяко!» Дівчина пильно вдивлялася у відображення, намагаючись упізнати себе.

Хана і Караваджо прогулюються садом у темряві. Він починає розмову, за звичкою повільно розтягуючи слова:

– Хтось однієї глупої ночі святкував день народження на Денфорт-авеню. В нічному ресторані Кроулера. Пам'ятаєш, Хано? Кожен мав підвестися і заспівати пісню – твій татко, я, Жанетта, всі друзі, і тоді

ти вперше промовила, що теж хочеш. Ти тоді ще була школяркою й вивчила пісні на уроках французької.

Ти все зробила дуже урочисто, залізла на лавицю, а потім ступила ще один крок і опинилася на дерев'яному столі між тарілками та запаленими свічками. І раптом ти затягла «Марсельєзу»:

Гей, діти рідної країни!

Ти співала голосно, поклавши руку на серце. *Гей, діти рідної країни!* Половина присутніх навіть не знали, що це, до дідька, за пісня така, а може, ти й сама не знала точного перекладу тих слів, але розуміла, про що вони.

Вітер напнув твою спідничку так, що вона майже торкалася свічок, і твої оголені щиколотки здавалися сліпучо-білосніжними в цьому барі. Тато дивився на тебе, зачудовувався новою мовою, мелодією, котра пливла так чітко, бездоганно, без жодного сумніву, а вогники свічок то відхилялися в бік твоєї сукні, то майже її торкалися. Наприкінці ми всі підвелися, а татко взяв тебе на руки.

– Я зроблю тобі перев'язку. Знаєш, я *все-таки* медсестра.

– Мені зручно й так. Ніби рукавиці.

– Як це сталося? – поцікавилася Хана.

– Мене впіймали, коли я вистрибнув з Аннииного вікна. Та жінка, я оповідав тобі про неї, котра мене клацнула. Втім, її вини тут не було.

Хана хапає Караваджо за руку, промацує м'язи:

– Прошу, дозволь мені це зробити.

Виймає його перебинтовані руки з кишень пальта. Вдень бинти здаються сірими, а зараз у темряві – майже сяють білизною.

Дівчина береться розгортати пов'язку, і Караваджо робить крок назад, білий промінь тягнеться від його рук, наче він чаклує, поки не звільняється від бинтів.

Хана наближається до дядечка з її дитинства й бачить очі чоловіка, котрі ловлять її погляд, благають відкласти його муки на потім, і вона не помічає нічого, окрім цих очей.

Він склав долоні докупи, утворивши невеликий човник. Хана торкається його рук, притискається щокою до його обличчя, пригортається до чоловікового плеча. На дотик руки здаються міцними та загоєними.

– Я казав тобі, що довелося поторгуватися, щоб вони хоч щось залишили?

– Як тобі це вдалося?

– Я маю чимало корисних навичок.

– Так, пам'ятаю. Стривай, не ворушися. Не тікай від мене.

– Дивний цей час – кінець війни.

– Ще б пак. Період налагодження.

– Так, – погоджується Караваджо. Він підняв згорнуті човником долоні, наче хотів зачерпнути ними Місяць. – Дивись. Вони відрізали мені великі пальці, Хано.

Чоловік тримає руки навпроти Ханиного обличчя. Відверто показує їй те, що вона бачила тільки мигцем. Повертає долоню, наче дозволяє дівчині переконатися, що це не фокус і на місці великого пальця темніє ущелина. Він простягає руку до її блузки.

Хана відчуває, як підіймається на плечах тканина, коли Караваджо бере її двома пальцями і легенько тягне до себе.

– Я можу торкатися бавовни тільки так.

– Коли я була дитиною, то думала, що ти – Багряний Першоцвіт[19], і мені снилося, що ми разом видряпуємося на нічні дахи. Ти приходив до нас із кишенями, набитими різним дріб'язком: холодними смаколиками, пеналами, уривками нотних записів для фортеп'яно Forest Hill, – усе для мене. – Хана не бачить його обличчя в темряві, листя затуляє тінню його губи, наче вуаль багатійки. – Ти любиш жінок, чи не так? Ти завжди любив їх.

– Я й зараз люблю. Для чого цей минулий час?

– Зараз це вже не важливо, з цією війною та всім іншим.

Караваджо киває, і тінь від листя перекочується по ньому.

– Ти завжди був схожим на тих художників, які малюють лише вночі, єдине світло у вікні на цілу вулицю. Чи на збирачів черв'яків зі старими бляшанками з-під кави, прив'язаними до щиколоток, і з шоломами з ліхтариками на голові, щоб легше було копирсатися в траві. Їх повно в міських парках. Якось ти повів мене до одного з тих місць, тих «кафе», де вони продають свою здобич. Ти прирівнював це місце до біржі, де ціни на черв'яків злітали до небес і рвучко падали – п'ять центів, десять центів. Люди банкрутіли й ставали багатіями. Пам'ятаєш?

– Так.

– Ходімо назад, стає прохолодно.

– Найкращі кишенькові злодії народжуються з вказівним і середнім пальцем майже однакової довжини. Вони не мусять засувати руку глибоко до кишені. Щонайбільше – на півдюйма.

Вони прямували до будинку, минаючи лапаті дерева.

– Хто зробив це з тобою?

– Німці знайшли спеціальну жінку для цієї роботи. Думали, що так завдадуть іще більшого болю. Вони привели одну з їхніх медсестер. Прикували мої руки кайданками до ніжок столу. Коли вона відрізала великі пальці, руки легко вислизнули з кайданок, я не доклав жодного зусилля. Як уві сні. Але чоловік, котрий покликав цю жінку, був у них за старшого – оце справжній покидьок. Рануччо Томмазоні. Та медсестра невинна, вона нічого не знала про мене, ані імені, ані національності, ані того, що я накоїв.

Коли вони зайшли до будинку, англійський пацієнт кричав. Караваджо дивився, як Хана кинулася до нього, побігла сходами, і її тенісні черевики миготіли, поки дівчина поспішала, тримаючись за бильця.

Коридор наповнювався голосом. Караваджо зайшов до кухні, відірвав шматок хліба й подався за дівчиною. Коли він підійшов до кімнати, крики стали ще нестримнішими. Чоловік увійшов і побачив,

що англієць витріщається на собаку, а та застигла, відхиливши голову, наче приголомшена його криком. Хана глянула на Караваджо й усміхнулася.

– Я не бачила собак *роками*. За цілу війну – жодного пса.

Вона нахилилася й обійняла тварину, вдихаючи запах її шерсті й аромат гірських трав. Дівчина підштовхнула собаку до Караваджо, і той простягнув тварині шматочок хліба. Англієць перевів погляд на чоловіка, і його щелепа відвисла. Мабуть, йому на мить здалося, що собака, який заховався за Ханиною спиною, перетворився на людину. Караваджо узяв пса на руки і вийшов із кімнати.

– Я постійно думаю, – сказав англійський пацієнт, – що це мусить бути кімната Поліціано[20]. Ми, мабуть, на його віллі. Тут був знаменитий фонтан – вода текла просто зі стіни. Це дуже відома кімната. Усі зустрічалися тут.

– Тут була лікарня, – тихо сказала Хана. – Ще задовго до монастиря. А потім її захопила армія.

– Думаю, це була вілла Брусколі. Поліціано – найближчий фаворит Лоренцо[21]. Йдеться про 1483-й. У Флоренції в храмі Святої Трійці можна побачити картину, де зображені Медічі, а на передньому плані – Поліціано в червоному плащі. Геній і злочинець ужилися в одній людині. Блискуча, велична людина. Геній, котрий видерся на вершечок суспільства.

Вже було далеко за північ, і англієць знову прокинувся.

«Гаразд, розмовляй зі мною, забери мене кудись ізвідси», – думала Хана. Перед її очима й досі стояли руки Караваджо, а той, мабуть, годував бездомного пса на кухні вілли Брусколі, якщо вона справді так називалася.

– То були криваві часи. Кинджали, політика, трикутні капелюхи, накрохмалені панчохи й перуки. Шовкові перуки! Звичайно, згодом, трохи згодом, з'явився Савонарола і його Вогнище Марнославства. Поліціано переклав Гомера, написав видатну поему про Симонетту Веспуччі, чула про неї?

– Ні, – засміялася Хана.

– Її портрети прикрашали цілу Флоренцію. Бідолашна померла у двадцять три роки від сухот. Він прославив її, написавши «Станси до турніру», проілюстровані згодом Боттічеллі. Деякі сцени з поеми зобразив і Леонардо. Поліціано кожного дня читав лекції – дві години вранці латиною, дві години по обіді грецькою. Він мав друга Піко делла Мірандолу[22], затятого громадського діяча, котрий раптом приєднався до прихильників Савонароли.

– Мене так називали в дитинстві. *Піко*.

– Переконаний, що ці стіни бачили чимало. І фонтан у стіні. Піко, Лоренцо, і Поліціано, і молодого Мікеланджело. Кожен з них тримав в одній долоні старий світ, а в другій – новий. У місцевій бібліотеці зберігалися чотири останні книги Цицерона. Вони привозили сюди жирафів, носорогів, додо. Тосканеллі зустрічався з крамарями, слухав їхні оповіді й намалював карту світу. Вони сиділи в цій кімнаті з погруддям Платона і сперечалися цілу ніч.

А потім прийшов Савонарола й репетував на вулицях: «*Покайтеся! Наближається Великий Потоп!*» І вмить усе зникло – особиста воля, прагнення до елегантності, слава, право слідувати словам Платона так, як Христовим. У Європі запалали вогнища – спалювали перуки, книги, шкіри тварин, мапи. Їхні могили були відкриті чотириста років по тому. Кістки Піко збереглися ідеально. Поліціано перетворився на порох.

Англієць гортав сторінки свого щоденника, читав історії на вклеєних сторінках інших книжок, а Хана слухала про видатні карти, котрі згинули у вогні, про спалення статуї Платона – від температури мармур розплавився й чоло мудреця вкрилося тріщинами, подібно до того, як долинали через цілу долину точні звіти для Поліціано, котрий стояв на вкритих травою пагорбах і вдихав запах свого майбутнього. Піко теж був десь неподалік, у своїй сірій келії, і стежив за подіями блаженним третім оком.

Він налив у миску трохи води для собаки. Це був старий дворовий пес, старіший за війну.

Караваджо сів за стіл з карафкою вина, яке монахи передали Хані. Це були її володіння, і чоловік пересувався ними обережно, щоб нічого не порушити.

Він помічав впорядковані нею маленькі букетики польових квітів, невеличкі дарунки самій собі. Навіть у порослому бур'янами саду траплялися ділянки, котрі вона ретельно вистригла медичними ножицями. Якби Караваджо був молодшим, неодмінно закохався б у ці дрібнички.

Але він був уже немолодим. Цікаво, яким вона бачила його? Його рани, його душевна незбалансованість, сиві кучері на потилиці. Він ніколи не уявляв себе чоловіком, якого прикрашають вік і досвід. Усі стають старшими, але він і досі не відчував вповні досвіду, щоби впоратися зі своїм віком.

Він присів, аби подивитися, як собака п'є воду, але заточився, вхопився за стіл і перекинув карафку з вином.

«Ваше ім'я Девід Караваджо, так?»

Вони прикували його кайданками до грубих ніжок дубового столу. Якоїсь миті він підняв той стіл, наче обійняв, розбризкуючи навсібіч кров із лівої руки, і спробував вибігти у вузькі двері, але впав. Жінка зупинилася, впустивши ніж, і відмовлялася продовжувати. Шухляда столу висунулася, гепнула йому на груди, звідти посипався всілякий дріб'язок, і Караваджо на мить засподівався, що там є зброя, яку він міг би використати. Потім Рануччо Томмазоні підійняв бритву й попрямував до нього. *«Караваджо, так?»* Він досі не мав упевненості.

Поки чоловік лежав під столом, кров заливала його обличчя, та раптом він прийшов до тями, висмикнув з кайданок ніжку столу, жбурнув стілець, аби заглушити біль, а потім нахилився вліво і спробував переступити через ланцюг. Кров була усюди. А його руки перетворилися на безпорадні обрубки. Минули місяці, а він помічав, як дивиться лише на великі пальці інших людей, наче те страхіття змінило його, зробивши заздрісним. Насправді воно його зістаріло,

наче однієї ночі, коли він лежав прикутий до столу, люди вкололи йому ін'єкцію, котра його назавжди уповільнила.

Караваджо піднявся, відчуваючи запаморочення, над псом, над червоним, мокрим від вина столом. Двоє охоронців, одна жінка, Томмазоні, телефони дзвонять-дзвонять, дзвонять, переривають на півслові Томмазоні, той кладе на стіл бритву, в'їдливо шепоче: «Вибачте», – бере слухавку закривавленою рукою і слухає. Караваджо думає, що не видав їм нікого, не сказав нічого важливого. Проте вони відпустили його, тож, можливо, він помиляється.

Чоловік простує на прогулянку вздовж віа Ді Санто Спіріта до одного місця, захованого в надрах пам'яті. Минає церкву, збудовану Брунеллескі[23], рухається до бібліотеки Німецького інституту, де кілька людей стежать за ним – він це знає напевне. Раптово Караваджо здогадується, чому вони відпустили його. Хотіли обдурити, простежити й упіймати його зв'язкових. Він пірнув у бічну вуличку, не озираючись, більше не озираючись. Караваджо хотів, аби вулиця палала, щоб він міг зупинити кровотечу, потримавши руки над ополонкою з розплавленим дьогтем, аж поки чорний дим не огорне його долоні. Він опинився на мосту Святої Трійці. Все навколо наче вимерло, жодного автомобіля, жодного галасу, і це дивувало. Караваджо сів на гладеньку балюстраду мосту, а далі й взагалі ліг. Жодного звуку. Раніше, коли він крокував, ховаючи скривавлені руки у вогких кишенях, довкола сновигали десятки джипів і танків.

Тільки він приліг, замінований міст вибухнув і тіло Караваджо підняло в повітря, а потім кинуло вниз, наче настав кінець світу. Він змусив себе розплющити очі й побачив велетенську голову. Вдихнув – і груди наповнилися водою. Він був під мостом у річці. І в глибинах ріки Арно перед ним бовваніло чиєсь бородате обличчя. Чоловік спробував торкнутися його, але не зміг. Ріка повнилася полум'ям. Караваджо випірнув на поверхню, частина якої взялася

вогнем.

Пізніше того вечора він розповів цю історію Хані, і вона відповіла:

– Вони перестали катувати тебе, тому що наближалися союзники. Німці тікали з міста й підривали мости.

– Не знаю, може, я й розповів їм усе. Чия голова там була? У кімнаті постійно дзеленчав телефон. Западала мовчанка, чоловік відходив від мене, а всі присутні спостерігали, як він бере слухавку, посеред тиші дослухалися до *іншого* голосу, котрий ми не могли чути. Чий то був голос? Чия голова?

– Вони драпали, Девіде.

Хана розгортає «Останнього з могікан» на останній чистій сторінці й пише:

> *Зі мною чоловік, названий Караваджо, він приятель мого батька. Я завжди кохала його. Він набагато старший за мене, йому, гадаю, близько сорока п'яти. Зараз для нього час темряви, він розгубив самовпевненість. Чомусь татів друг піклується про мене.*

Дівчина згортає книжку, спускається до бібліотеки і ховає її на горішній полиці.

Англієць спав, дихаючи ротом, як зазвичай – і уві сні, і наяву. Хана підвелася зі стільця й обережно вийняла з чоловікової руки свічку. Підійшла до вікна і задмухнула її, а дим чемно виплив надвір. Їй не подобалося, що він лежав зі свічкою, як пародія на мерця, а віск непомітно збирався на зап'ястях. Так, наче готувався, наче хотів заповзти у власну смерть, відтворивши її освітлення й декорації.

Вона стояла біля вікна і, замислившись, смикала себе за волосся, ніби збиралася повивертати цілі пасма. За темної пори доби, в будь-якому освітленні після сутінок, можна перерізати собі вени і кров буде чорною.

Хана відчула, що мусить піти з кімнати. Зненацька її охопив напад клаустрофобії й непевності. Вискочила в коридор, збігла сходами донизу, помчала на терасу, а потім підвела голову, ніби намагаючись розгледіти у вікні силует дівчинки, від якої щойно втекла. Вона повернулася до будинку. Штовхнула грубі коструба́ті двері й увійшла до бібліотеки, повідривала дошки, якими були забиті французькі вікна в дальньому кінці кімнати, і відчинила їх настіж, впускаючи до приміщення нічне повітря. Вона не знала, де подівся Караваджо. Він взяв собі за звичку проводити вечори деінде й повертався за годину-дві до світанку. В будь-якому разі, тут не було жодної ознаки його присутності.

Хана стягнула сіре простирадло з піаніно й потупцювала до кутка кімнати, тягнучи його за собою, наче саван, наче рибальську сіть.

Жодного вогника. Вона чує здалеку гуркіт грому.

Постояла біля піаніно. Не опускаючи погляду, простягла руки і почала щось награвати, звуки перетворювалися на хребці, вибудовували кістяк музики. Дівчина щоразу зупинялася, зігравши кілька нот, ніби витягала з води руки й дивилася, що ж вона упіймала, а потім продовжувала, додаючи нових кісток до скелету мелодії. Рухи її пальців уповільнилися. Хана не одразу помітила, як двійко чоловіків увійшли крізь французьке вікно, поклали рушниці на піаніно і мовчки слухали її гру. Акорди наповнювали повітря видозміненої кімнати.

Її руки повисли вздовж тіла, одна боса нога натисла на педаль, вона далі грає пісеньку, якої навчила її мама, яку виконувала на усіх поверхнях – на кухонному столі, на стіні, коли підіймалася сходами, на власному ліжку перед тим, як заснути. Вдома вони не мали інструмента. У неділю зранку Хана навідувалася до місцевого громадського центру і грала там, але впродовж тижня вона практикувалася, хоч би де була, вивчала ноти, які мама малювала крейдою на столі, а згодом витирала. Вона вперше сіла за інструмент тут, хоча й жила на віллі вже понад три місяці, хоча помітила його першого ж дня, коли зайшла сюди крізь французьке

вікно. У Канаді піаніно потребує вологи, щоб не розсохнутися. Якщо відкрити задню кришку і встановити всередині склянку з водою – за місяць посудина спорожніє. Татко розповідав їй, що гноми полюбляють перехилити чарочку, але не в барах, а неодмінно в піаніно. Вона ніколи в це не вірила, хоча спершу думала, що воду випивають миші.

Блискавка висвітила долину – схоже, що буря не вщухатиме цілу ніч, – і дівчина побачила, що один із солдатів був сикхом[24]. Хана припинила награвати, всміхнулася й відчула подив і полегкість, блискавка змигнула так миттєво, що дівчина встигла побачити лише тюрбан і металевий блиск мокрої зброї. Відкидну дошку з фортепіано зняли кілька місяців тому і використовували як операційний стіл, тож рушниці лежали на краю клавіатурної виїмки. Англійський пацієнт міг би впізнати цю зброю. Дідько. Вона оточена іноземцями. Жоден з них не італієць. Романтика вілли. Що б сказав Поліціано, побачивши цю драматичну сцену 1945 року: двоє чоловіків і жінка біля фортепіано; війна майже скінчилася, а рушниці волого зблискують щоразу, коли блискавка проноситься кімнатою, насичуючи усе кольором і тінню, що півхвилини гучні вигроми розламують долину навпіл, многоголоссям розливається музика, лунає штовханина акордів, *як запрошую на чай я солоденьку…*

– Знаєте слова?

Жоден з них не поворухнувся. Хана полишила складати акорди й дозволила своїм пальцям заблукати у лабіринтах збереженої глибоко в пам’яті мелодії, перериваючи джазовими фрагментами невигадливий мотив, тікаючи від банальності.

Як запрошую на чай я солоденьку,
Всі хлопаки миттю надривають пельки.
Тож не йдемо ми туди, де пиячать боввани,
Як запрошую на чай я солоденьку.

Коли блискавка вкотре освітлює бібліотеку, чоловіки дивляться на дівчину, їхній одяг ущент мокрий, її пальці виграють проти спалахів і грому й водночас рахуються з ними, заповнюють паузи між зблисками. Обличчя дівчини страшенно зосереджене, і чоловіки розуміють, що стали для неї невидимками, мозок її намагається пригадати материні руки, котрі відривають смужку газетного паперу, змочують його під краном на кухні й витирають заштриховані ноти й переплетіння клавіш. Хана йде на заняття до громадського центру, де зможе пограти по-справжньому, вона й досі не дістає до педалей, тому грає стоячи, натискає ногою, взутою в сандалію, на ліву педаль і слухає цокання метронома.

Їй не хочеться зупинятися. Кидати ці слова старої пісеньки. Вона уявляє всі ті місця, куди закоханий веде свою солоденьку, де не пиячать боввани, де повно дружніх людей. Вона підіймає голову й киває, як підтвердження про завершення гри.

Караваджо проґавив цю сцену. Коли він повернувся, Хана й обидва солдати саперського підрозділу готували на кухні канапки.

Або сяйний вогонь

[25]

Остання середньовічна війна прокотилася Італією в 1943–1944 роках. Міста-фортеці на стрімких скелях, за котрі воювали з восьмого століття, побачили армії нових королів, які бездумно йшли в атаку. Серед голого каміння сновигали ноші з пораненими, сходили кров'ю виноградники, якби хтось надумав копати глибше, ніж простяглися танкові колії, неодмінно знайшов би чимало закривавлених сокир і списів. Монтеркі, Кортона, Урбіно, Ареццо, Сансеполькро, Анґ'ярі. А було ж іще узбережжя.

Коти спали в баштах танків, націлених на південь. Англійці, американці, індійці, австралійці, канадці просувалися на північ, і сліди розірваних набоїв розчинялися у повітрі. Коли армії зустрілися під Сансеполькро, містом, яке славилося своїми арбалетами, деяким солдатам вдалося роздобути їх і беззвучно стріляти вночі по стінах обложеного міста. Кессельрінг, генерал-фельдмаршал німецької армії, яка відступала, серйозно задумувався, чи не вилити на них, бува, киплячої олії із зубчастих стін.

Знавців середньовічної історії витягли із затишних кабінетів Оксфорду і привезли до Умбрії. Їхній середній вік становив шістдесят років. Учених мужів розквартирували разом із військом, і на зустрічах зі стратегами вони забували, що людство вже винайшло літаки. Вони говорили про міста з точки зору їхньої мистецької цінності. У Монтеркі це була фреска П'єро делла Франческа «Мадонна народження» у капличці неподалік міського цвинтаря. Коли сімсотлітню фортецю нарешті здобули у період весняних дощів, війська оселилися під височенним куполом собору і солдати спали під кам'яною кафедрою, котра зображувала Геракла, що душить Гідру. Вони мали тільки погану воду. Багато людей померло від тифу і пропасниці. Солдати розглядали у польові біноклі готичну церкву Ареццо і впізнавали на фресках П'єро делла Франческа

обличчя звичайних людей. Цариця Савська вела бесіди із Соломоном, а поруч лежав мертвий Адам з гілочкою з дерева пізнання добра і зла в устах. Багато років по тому цариця дізнається, що Силоамський міст збудували з цієї священної деревини.

Без упину дощило, і було холодно, здавалося, ніде немає жодного порядку, тільки на цих циклопічних картинах: суд, побожність, жертвоприношення. Восьма армія натикалась на річку за річкою, відновлювала підірвані мости, попереду під постійним ворожим вогнем сапери спускалися до води мотузяними драбинами і перепливали водойми або переходили їх убрід. Вода забирала за собою їжу й намети, люди, обв'язані дротами від обладнання, зникали. Якось, перепливши ріку, армія намагалася вибратися на берег. Руки солдатів аж по зап'ястя загрузли у стіні намулу на узбережжі, і єдине, про що вони мріяли, – щоби болото затверділо і втримало їх.

Молодий сапер-сикх притулився щокою до бруду й думав про обличчя цариці Савської, про текстуру її шкіри. Ця ріка намагалася поглинути його, і лише пристрасть не давала хлопцеві замерзнути. Він зняв би з її волосся вуаль. Він поклав би руку їй на шию під оливковою блузою. Йому було важко і сумно, як і мудрому цареві та винуватій цариці, котрих він бачив в Ареццо два тижні тому.

Він повис над водою, застрягши руками у намуленому березі. Моральна стійкість – дуже тонка матерія – покинула їх, не витримавши цих жахливих днів та ночей, і залишилася тільки в книжках і на розмальованих стінах. Хто на церковній фресці був оповитий більшим сумом? Хлопець нахилився, щоби притулитися до тендітної шиї цариці й відпочити. Він закохався в її смиренні очі. Це жінка, здатна колись осягнути священність мостів.

Уночі, коли хлопець лежав у похідному таборі, його руки рухалися двома арміями в атаці. І не було жодної надії на якесь розв'язання чи перемогу, окрім тимчасового пакту між ним і намальованою царицею, котра дуже скоро забуде його, бо ніколи не звертала на нього особливої уваги чи знала його, сикха, котрий подолав угору

половину мокрої від дощу мотузяної драбини, щоб звести механізований міст для своєї армії. Але він запам'ятав її обличчя та її історію. За місяць, коли їхній батальйон дістався моря і всім вдалося пережити лихоліття, увійти до узбережного містечка Каттоліка, інженери розчистили смугу пляжу шириною в двадцять ярдів і можна було скупатися голяка, сикх зблизився з одним спеціалістом із Середньовіччя, той добре до нього ставився – розмовляв і навіть поділився м'ясними консервами, – і хлопець пообіцяв віддячити йому, показавши щось неймовірно цікаве.

Сапер вивів свій мотоцикл «Тріумф», зав'язав на руці багряну попереджувальну пов'язку, і вони поїхали назад, до вже звільнених містечок Урбіно й Анґ'ярі, вздовж відкритих для вітрів звивин гірського хребта, котрий справді був кістяком Італії, старий сидів позаду сикха і міцно обіймав його, аж поки вони не минули східні скелі й не завернули до Ареццо. Вночі на п'яцца не було військових, і сапер зупинився просто навпроти церкви. Він допоміг медієвісту злізти, підхопив його обладнання й зайшов досередини. Холод і темрява. Всеохоплива порожнеча, і лише гуркіт черевиків заповнює все довкола. Хлопець вдихнув аромат старого каменю і дерева. Запалив три освітлювальні патрони. Підвісив блок і люльку над нефом, а потім вистрілив цвяхом з прив'язаною до нього мотузкою у високий дерев'яний брус. Професор здивовано спостерігав за ним, час від часу пильно вдивляючись у високу темряву. Юний сапер обійшов ученого, зав'язав мотузку навколо талії і плечей чоловіка й приладнав на грудях іще один освітлювальний патрон.

Хлопець покинув його біля вівтаря, а сам збіг сходами, гупаючи черевиками, на другий поверх, де був інший кінець мотузки. Схопивши шворку, сикх зістрибнув з балкончика в темряву, а вчений злетів до купола і завис у повітрі за метр від стіни, вкритої фресками, коли ноги хлопця торкнулися підлоги, а освітлювальний патрон створював німб довкола його голови. Не випускаючи мотузки, хлопець пройшов трохи уперед, аж поки медієвіст не побачив перед собою фреску «Політ імператора Максенція»[26].

Минуло п’ять хвилин, і сапер опустив чоловіка на землю. Він запалив для себе ще один патрон і піднявся у синяву намальованого неба. Хлопець пам’ятав золото цих зірок відтоді, як розглядав їх у бінокль. Поглянувши вниз, він побачив, що вчений сидить на лавиці, виснажений. Тепер він дивувався не висоті церкви, а її глибині. Рідкісне відчуття. Порожня і темна безодня. Світло з його руки розповзається цівками. Хлопець підтягнувся ближче до обличчя своєї Цариці Смутку, і його коричнева рука ніжно торкнулася її грандіозної шиї.

Сикх напнув намет у глухому закутку саду, де, як гадала Хана, колись росла лаванда. Якось вона знайшла там сухе листя, розтерла його на порох і впізнала аромат. Часом після дощу там і досі пахло цим терпкуватим парфумом.

Спочатку він взагалі не навідувався до будинку. Часто минав його, вирушаючи розміновувати черговий заряд. Завжди дуже люб’язний. Вітався кивком голови. Хана дивиться, як він миється дощовою водою з миски, встановленому на сонячному годиннику. У саду є кран для поливання грядок, але зараз він геть сухий. Хана бачить хлопцеве коричневе тіло без сорочки, коли він хлюпає на себе водою, наче пташка крильми. Впродовж дня вона помічає лише його руки, бо він вдягає військову сорочку з коротким рукавом і завжди носить гвинтівку, хоча війна для них уже нібито закінчилася.

Часом він завмирає зі зброєю в різних позах – то наполовину опустить, то трохи підтримує ліктем, коли вона висить на плечі. Різко відвертається, коли здогадується, що Хана за ним спостерігає. Він іще не подолав свої страхи до кінця, обережно тупцяє навколо усього підозрілого, але відчуває, як вона оглядає цю місцевість, наче підбадьорюючи, що він таки впорається.

Його самовпевненість заспокоює Хану та й усіх у будинку, хоча Караваджо іноді буркає, що сапер постійно наспівує пісеньки з вестернів, які вивчив за три останні роки війни. Інший хлопець, на ім'я Гарді, котрий прийшов сюди під час грози, оселився ближче до

міста. Проте іноді Хана бачить, як вони працюють удвох, як заходять разом до саду з тичками міношукачів у руках.

Пес прихилився до Караваджо. Молодий солдат грався з собакою і бігав уздовж дороги, але відмовлявся ділитися їжею, мовляв, пес мусить вчитися виживати самостійно. Якщо він знаходить якісь харчі, з'їдає їх сам. На цьому його привітність закінчується. Іноді хлопець спить на парапеті, звідки видно долину, і заповзає у намет, лише коли збирається на дощ.

Він зі свого боку бачить, як Караваджо блукає ночами. Двічі пускається за ним. Але за два дні чоловік зупиняє його і каже: «Не ходи за мною». Звичайно, солдат геть усе заперечує, але чоловік кладе руку на його брехливі уста і змушує замовкнути. Значить, Караваджо помічав, як той крадеться за ним. Зрештою, шпигування – просто одна зі звичок, здобута на війні. Інша звичка спонукає взяти гвинтівку і відкрити вогонь по мішенях. Час від часу юнак прицілюється до носа однієї зі статуй на віллі або до яструбів, які кружляють над долиною.

Він іще дуже юний. Кидається на їжу, наче вовк, потім так само рвучко встає і йде помити тарілку, дозволяє собі витрачати на обід лише півгодини.

Хана дивиться, як він працює у фруктовому саду і на поросломy будяками городчику за будинком – обережно, не дбаючи про час, наче кіт. Деколи він сідає навпроти неї випити чашку чаю, і браслет на його зап'ясті легенько дзенькає, тоді вона помічає темноту його коричневої шкіри в тому місці.

Сапер ніколи не розповідає про небезпеку, яка супроводжує його роботу. Інколи Хана і Караваджо швидко виходять із будинку, почувши приглушений вибух, і щоразу серце дівчини стискається від страху. Вона біжить на вулицю чи кидається до вікна, помічаючи краєм ока Караваджо поруч себе, і вони вдвох дивляться на юного сапера, як він ліниво махає їм, навіть не відвертаючи голови від поля, порослого травою.

Якось Караваджо зайшов до бібліотеки і побачив хлопця під стелею навпроти тромплею[27] – лише Девід міг зайти до кімнати й оглянути її повністю, щоби переконатися, що він справді сам, – сапер перерізав помічений ним запобіжний дріт вибухового пристрою, майстерно захованого за шпалерами. Не відводячи очей від вибухівки, сикх вказав Караваджо пальцем на двері – як попередження про небезпеку.

Він постійно наспівує або свистить. «Що це за свист?» – запитав якось вночі англійський пацієнт, який ніколи не бачив нового мешканця. Хлопець співає сам собі, навіть коли лежить під парапетом і спостерігає за швидким плином хмар у небі.

Сапер завжди шумно заходить до вілли, яка здається порожньою. Він єдиний зберіг військову форму і щодня бездоганний виходить з намету – пряжка блищить, тюрбан симетрично обв'язаний навколо голови, черевики начищені й лунко гупають кам'яною та дерев'яною підлогою в будинку. Коли міношукач знаходить десятицентову монетку, хлопець забуває про небезпеки своєї роботи і гучно сміється. Здається, що він підсвідомо милується своїм тілом, своєю стрункістю, навіть коли нахиляється підняти скибку хліба, погладжує траву кісточками пальців, неуважно крутить гвинтівку, ніби велетенську булаву, чи йде до села на зустріч з іншими саперами.

Він здається випадковою вставкою серед компанії, що зібралася на віллі, заблудлою зіркою десь на краю галактики. Для нього перебування тут – лише канікули після війни, повної намулу, річок і мостів. Він заходить до помешкання тільки тоді, коли його запрошують, – непевний гість, – так само вагається, як тієї першої ночі, коли пішов на звуки Ханиної музики, перетнув доріжку, з кипарисами вздовж неї, і ступив до бібліотеки.

Він увійшов на віллу того дня не через цікавість до музики, а через побоювання за її виконавця. Він добре знав, що німці, відступаючи, ховали так звані олівцеві бомби у музичних інструментах. Люди поверталися додому, відкривали кришку

фортепіано і втрачали кисті обох рук. Або ж намагалися завести дідусів годинник з маятником, аж тут вибухала скляна бомба, змітаючи півстіни та всіх, хто був поруч.

Хлопець ішов на звуки фортепіано, поспішаючи схилами пагорбів за Гарді, переліз кам'яну загорожу й увійшов на територію вілли. Музика не змовкала – це був хороший знак, значить, виконавець не нахилився вперед, не смикнув тонку металеву струну, котра запускала метроном. Більшість олівцевих бомб ховали саме там – це було найзручніше місце, де можна припаяти тоненький вертикальний дротик. Вибухівку ховали в кранах, у корінцях книжок, у просвердлених отворах деревних стовбурів, тож коли яблуко падало на нижню гілку або хтось хапався за неї рукою, дерево вибухало. Хлопець оглядав будь-яку кімнату чи поле і всюди бачив місця, де можна сховати бомбу.

Він зупинився біля французьких дверей, нахилив голову до рами, а потім прослизнув у бібліотеку і зупинився у темряві, осяюваний поодинокими блискавками. Біля інструмента стояла дівчина, ніби чекала на нього, з опущеними очима натискала на клавіші. Спочатку його погляд радарним променем проінспектував кімнату, а потім зупинився на ній. Метроном уже цокав, бездумно хилитаючись із боку в бік. Небезпеки не було, не було тонкого дротика. Хлопець стояв у мокрій формі, і дівчина спочатку його не помічала.

За саперовим наметом стирчить антена детекторного приймача. Іноді вночі Хана бере польовий бінокль Караваджо і бачить фосфорно-зелену шкалу налаштування радіо, котру подекуди затуляє темний силует хлопця. Вдень він носить якусь хитру портативну штуку, один навушник тягнеться до його голови, а другий ховається десь під підборіддям, тож сапер залишається на зв'язку зі світом, знає усі важливі новини. Якщо він почує цікаву для мешканців вілли інформацію, неодмінно зайде і розповість їм. Якось по обіді він скаже про загибель керівника оркестру Ґленна Міллера – його літак упав десь на півдорозі між Англією та Францією[28].

Так сикх і живе серед них. Хана найчастіше бачить його здалеку, він повільно просувається закинутим садом, знаходячи та розплутуючи вузли дротів і запобіжників, які хтось залишив для нього, наче жаский лист.

Хлопець часто миє руки. Спочатку Караваджо подумав, що це, мабуть, вияв нервової хвороби.

– Як же ти пережив війну? – сміявся він.

– Я виріс в Індії, дядечку, там ми постійно миємо руки. Перед кожним прийомом їжі. Це звичка. Я народився у Пенджабі.

– А я родом із Північної Америки, – відповів Караваджо.

Сьогодні сапер спав наполовину в наметі, наполовину на вулиці. Хана бачить, як його рука дістала з вуха навушник і поклала на коліна.

Вона опускає бінокль і відвертається.

Над ними височенне склепіння. Сержант запалив патрон, а сапер ліг на підлогу і ретельно вдивляється у вохристі обличчя крізь оптичний приціл, ніби шукає брата у натовпі. Переплетене волосся спадає на плечі біблійних фігур, світло ллється на кольорове вбрання і плоть, потемнілі від всотаного впродовж сотень років диму лампадок і свічок. А зараз їх знищує цей жовтавий гасовий дим, який, вони були певні, ображає святиню, через який їх витурять звідси, бо люди запам'ятають зловживання дозволом побачити головну залу Сикстинської капели, куди вони прийшли з мовчазною люб'язністю, минаючи плацдарми, тисячі перестрілок, бомбування у Монте-Кассіно, ліричні фрески Рафаеля, ці сімнадцять чоловіків, які висадились на Сицилії і проклали собі шлях від щиколотки італійського чобітка до цієї напівтемної зали. Так, наче самого її існування вже було достатньо.

Один із них сказав: «Чорт забирай. Може, присвітимо трохи яскравіше, сержанте Шанд?» Тож сержант запалив іще один освітлювальний патрон і тримав його у витягнутій руці, ціла Ніагара

світла лилася на його кулак, а він нерухомо стояв, аж поки воно не згасло. Решта солдатів, задерши голови, роздивлялися фігури й обличчя, котрі раптом проступили на стелі. А наймолодший сапер ліг на спину, і його погляд крізь оптичний приціл погладжував бороди Ноя, й Авраама, і різноманітної нечисті, аж поки знайшов нарешті величне, різке, наче спис, мудре і невмолиме обличчя й застиг на ньому.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

Майкл Ондатже
Англійський пацієнт
Переможець Букерівської премії
Клуб сімейного дозвілля

Примітки

1

Йдеться про роман Р. Кіплінґа «Кім». (*Тут і далі прим. пер., якщо не вказано інше.*)

Повернутися

2

Ель-Аб’яд – мис у Тунісі, крайня північна точка Африки.

Повернутися

3

К’ю – Королівські ботанічні сади у Лондоні.

Повернутися

4

Фенек (лат. *Vulpes zerda*) – мініатюрна лисиця, яка живе в пустелях Північної Африки.

Повернутися

5

Бурнус (франц. *bournous*, з арабської «бурнус» – «широкий плащ») – арабський плащ із цупкої вовняної тканини з каптуром.

Повернутися

6

Ньюелл Конверс Ваєт – художник зі Сполучених Штатів першої половини XX століття. Відомий ілюстратор дитячих книжок.

Повернутися

7

Приблизно 180 см.

Повернутися

8

Фелах – фермер або селянин у країнах Близького Сходу.

Повернутися

9

Тассілін-Адджер (у перекладі з туарезької – «Плато річок») – плато в південно-східній частині Алжиру, в пустелі Сахара. На плато в різні роки були знайдені петрогліфи, датовані VII тис. до н. е. – VII століттям.

Повернутися

10

Мається на увазі теорія Ж. Кюв'є, котрий вважав, що можна відновити вигляд динозавра, маючи лише одну кістку.

Повернутися

11

Ель-Агейла – містечко на півночі Лівії, розташоване на узбережжі затоки Сидра.

Повернутися

12

Гра, яка тренує пам'ять, названа на честь Крістофера Луїса Пельмана, британського психолога початку XX ст., який створив її.

Повернутися

13

Морозиво (*im.*).

Повернутися

14

Джузеппе Фортуніно Франческо Верді (1813–1901) – італійський композитор і диригент.

Повернутися

15

Wurlitzer – музичний автомат.

Повернутися

16

Йдеться про легендарну похилу Пізанську вежу.

Повернутися

17

Ареццо – місто та муніципалітет в Італії, у регіоні Тоскана, столиця провінції Ареццо.

Повернутися

18

Топінамбур.

Повернутися

19

Багряний Першоцвіт (Scarlet Pimpernel) – герой одноіменного роману Е. Орці.

Повернутися

20

Анджело Поліціано (справжнє прізвище – Амброджіні) (1454–1494) – італійський поет і вчений-гуманіст.

Повернутися

21

Лоренцо Медічі (1449–1492) – правитель Флоренції у 1469–1492 рр., поет, меценат.

Повернутися

22

Джованні Піко делла Мірандолла (1463–1494) – італійський мислитель і філософ епохи Відродження, представник раннього гуманізму.

Повернутися

23

Філіппо Брунеллескі (1377–1446) – видатний італійський архітектор епохи Відродження.

Повернутися

24

Сикхи – народ, що проживає на території Індії. Послідовники релігійно-реформаторського руху.

Повернутися

25

Цитата з комедії В. Шекспіра «Сон літньої ночі», переклад Ю. Лісняка.

Повернутися

26

Марк Аврелій Валерій Максенцій (278–312) – римський імператор (306–312).

Повернутися

27

Тромплей (*фр*. Trompe-l'oeil – «обман зору») – технічний прийом у мистецтві, метою якого є створення оптичної ілюзії об'ємності зображеного на двомірній площині об'єкта. Так називають і картину, створену з використанням цього методу.

Повернутися

28

Ґленн Міллер (1904–1944) – американський тромбоніст, аранжувальник, лідер біг-бендів (кінець 30-х – початок 40-х років XX століття).

Повернутися